

PER LA PAU

Núm. 41 - MAIG 2023

La cultura del
càstig: una
mirada crítica

ICIP
✓

SUMARI

Introducció

- La cultura del càstig: una mirada crítica

Articles centrals

- La interdependència entre la pau, la seguretat i la justícia
- Populisme punitiu o polítiques socials?
- La gestió de la por com a instrument polític
- Estratègies feministes contra el paternalisme penal
- Ètica de la cura per a més seguretat i justícia
- La justícia restaurativa, un camí de sanació
- Punitivisme i mà dura a l'Argentina: dos casos i una doble vara
- Contra el punitivisme i la impunitat a Mèxic: una nova justícia

Entrevista

- Entrevista amb Howard Zehr, referent de la justícia restaurativa

INTRODUCCIÓ

La cultura del càstig: una mirada crítica

ICIP

Institut Català Internacional per la Pau

Des de la seva creació, l'ICIP té per mandat “impulsar els valors i la pràctica de la cultura de la pau, de la seguretat humana, del desarmament i de la resolució pacífica dels conflictes i de les tensions socials”^[1]. La cultura de pau és la raó de ser i el pilar de cadascuna de les nostres accions, i l’entendem com un conjunt de valors, actituds, costums, comportaments i modes de vida que rebutgen la violència i prevenen els conflictes, incidint en les seves arrels mitjançant l’educació, el diàleg i la cooperació entre individus, grups i Estats.^[2] Sovint la cultura de la guerra es presenta com la seva antagonista, entesa com un patró competitiu entre societats o Estats que fa de la diferència l’arma més violenta i destructiva. Però des del pacifisme defensem que l’antítesi de la pau no és la guerra, sinó la violència –en les seves múltiples manifestacions. Així, per seguir apostant per la cultura de pau creiem que és imprescindible analitzar i entendre com es presenten avui en dia el càstig, la dominància, la repressió i el control. Si bé són expressions violentes, actualment també són elements vertebradors de les relacions humanes.

La cultura del càstig s’ha materialitzat en multitud de formes i intensitats al llarg de la història, i a dia d’avui segueix sent la cultura predominant. Com a tal, alimenta quotidianament creences i pràctiques d’arreu del món, i es concreta en una corrent majoritària: el punitivisme. Com a ideologia, el punitivisme configura tant les nostres relacions personals com els models de política pública, especialment en el camp de la seguretat i la justícia. Si bé són nombrosos els estudis que argumenten les seves limitacions i qüestionen les conseqüències negatives d’optar per un abús d’allò punitiu ^[3], coercitiu o venjatiu, vivim en una contradicció constant on rebutgem certes formes de violència mentre que en defensem o en lloem d’altres.

Per l'exposat, des de l'ICIP creiem necessari entendre i visibilitzar com s'expressa la cultura del càstig en general i el punitivisme en particular, perquè són corrents que normalitzen la violència, reforçant-la i, per tant, limiten totalment les opcions de construir una societat en pau. El punitivisme és un sistema simbòlic que té conseqüències materials, moltes d'elles en contra dels drets humans, i no sempre en som conscients. De fet, moltes de les expressions punitives -com les presons, la videovigilància o els cossos policials- segueixen inamovibles o van en augment, i sovint semblen inqüestionables. És amb aquesta inquietud que s'ha erigit el següent monogràfic: què és allò que sosté el punitivisme al llarg del temps? I, sobretot, per què?

“El punitivisme normalitza la violència i té conseqüències sobre els drets humans. Per què se sosté aquest corrent al llarg del temps?”

Amb aquest número busquem qüestionar i examinar la cultura del càstig i el punitivisme en totes les seves dimensions; això és, tant en la legislació com en les actituds i comportaments socials. Volíem, des de la intuïció i l'evidència, problematitzar el que no funciona, i també defensar el que sí que ho fa -des de l'ètica i la ciència, com a relació indispensable-. D'aquesta manera, explorem els aspectes socioculturals i institucionals del punitivisme, les seves arrels històriques i les seves conseqüències actuals. Alhora, però, ens preguntem: hi ha alternatives més humanes, justes i eficaces per abordar la violència? De ser així, quines? D'aquesta manera, explorem les posicions i les experiències que es desmarquen de la tendència punitivista, però també n'assenyalem les limitacions. Així, per valorar les possibilitats de transformar les societats punitivistes des d'una òptica de pau, hem volgut oferir un corpus teòric i pràctic que ens apropi a una seguretat i una justícia radicalment diferents: unes que beguin de l'antipunitivisme, així com dels drets humans i la democràcia.

Ja en el primer article, escrit per Sandra Martínez, responsable de l'àrea de treball de l'ICIP “Alternatives de seguretat”, reflexionem sobre com es nombra i es desplega de

manera interrelacionada la pau, la seguretat i la justícia des del punitivisme. La pregunta base que es planteja en aquest punt de partida és: fer-ho des de l'antipunitivisme pot servir per reorientar les febleses i fracassos de les polítiques actuals?

Seguidament, el politòleg i criminòleg Albert Sales emmarca el principal debat que s'hi relaciona: per fer front a la delinqüència i a les violències, cal invertir en polítiques punitives, o cal fer-ho en polítiques socials? L'autor exposa una breu descripció històrica del populisme punitiu mentre que s'endinsa en la implicació d'algunes de les fórmules punitives –com la massificació de les presons, la instrumentalització de les víctimes, i el foment de la por-. La criminòloga Paz Francés desgrana en l'article següent precisament com la por esdevé un instrument polític per manipular l'opinió pública, i es pregunta: quina responsabilitat tenen els mitjans de comunicació i els partits polítics en la creació de mites i d'un marc mental a favor del discurs punitivista?

“Qüestionem la cultura del càstig i el punitivisme en totes les seves dimensions. Hi ha alternatives més humanes, justes i eficaces per abordar la violència?”

Per la seva part, la filòsofa Clara Serra reflexiona sobre el repte que té el feminisme de no caure en aquesta manipulació: com gestionar les violències sense recórrer a un sistema penal que perpetua les desigualtats i el desempament? Proposa indagar estratègies alternatives, complementàries, que se centrin en les víctimes i que, alhora, també apostin per treballar amb les masculinitats. Des d'aquesta fonamentació ètica també se situa l'article de la conflictòloga Noe Ayguasenosa, la qual advoca per col·locar l'ètica de la cura en el centre de les relacions comunitàries i del model públic de gestió de les inseguretats i les injustícies. Sobre l'eficàcia de la justícia restaurativa i transformativa, com a contraposició als buits i fracassos de la justícia merament retributiva, també ens parlen Teiahsha Bankhead i Rachel V. Brown, capdavanteres d'organitzacions que promouen pràctiques restauratives exitoses a les escoles, les

comunitats i al sistema de justícia juvenil.

Al llarg dels articles caminem pels símls i les diferències que es presenten en diferents societats, temps i països. De fet, malgrat les divergències contextuals, les advocades Claudia Cesaroni i Paola Zavala reflexionen al voltant de les presons com a màxima expressió del punitivisme i com a eix central dels mecanismes de control penal a tot el món: el creixement del nombre d'interns penitenciaris, es deu a transformacions en les polítiques penals, o a un augment real de la delinqüència? Per donar-hi resposta, Cesaroni ens convida a pensar críticament sobre la cadena perpetua, explicant dos homicidis que van tenir lloc a l'Argentina amb conseqüències molt desiguals. Per la seva banda, Zavala apunta els elements claus d'un sistema alternatiu de justícia tenint en compte la manca d'èxit de les polítiques de mà dura a Mèxic i els seus alts nivells d'impunitat.

Per acabar, i com a complement als articles centrals, entrevistem Howard Zehr, un gran referent de la justícia restaurativa. A través d'un recorregut pels seus llibres i la seva àmplia trajectòria, Zehr ens exposa les llums i les ombres d'aquestes pràctiques, de per què són més la excepció que la norma, i ens dona pistes sobre si es requereix i existeix una altra seguretat i justícia possible.

**“Per a transformar i prevenir les violències, cal
traspassar la inversió i confiança en els
mecanismes punitius cap a mecanismes socials**

”

Totes les reflexions que conformen el monogràfic són un al·legat de l'“antipunitivisme”, entès i defensat aquí com una filosofia, una forma de vida i un mètode de lluita política. Per a transformar i prevenir les violències, aquest número presenta en consens la necessitat de traspassar la inversió i confiança en els mecanismes punitius cap a mecanismes socials. Si bé totes les autores parlen des de diferents arestes i matisos, totes elles coincideixen en assenyalar el punitivisme com una resposta simplista i altament ineficaç per abordar la complexitat i multicausalitat dels conflictes. Alhora, el

consens també el trobem en la necessitat d'incloure la justícia social i la responsabilitat col·lectiva en la gestió de les violències i en la promoció d'una vida digna per a tothom, així com en examinar les implicacions ètiques i morals dels debats exposats.

Des de l'ICIP volem agrair totes aquestes veus que han participat en el monogràfic, perquè ens recorden la necessitat d'incorporar en el centre de les discussions, dels dubtes i de les propostes, tant les persones més directament afectades per les violències, com les persones expertes que treballen diàriament per combatre-les, i transformar-les. També perquè creiem que totes elles provenen de i promouen la pau positiva, la seguretat humana i la justícia restaurativa, alhora que fomenten la reflexió crítica i el diàleg constructiu sobre la cultura del càstig. Però, sobretot, perquè ens apropen a fer encara més desitjable i tangible la cultura de pau.

[1] Llei 14/2007, del 5 de desembre, de creació de l'Institut Català Internacional per la Pau

[2] AGNU."Declaració i Programa d'acció sobre una cultura de pau", Resolució 53/243, Assemblea General de les Nacions Unides, 1999.

[3] En aquest monogràfic, hem respectat en l'original i les traduccions l'ús que ha fet cada autora dels termes. En alguns articles, "punitivisme" es presenta en referència a "paradigma", "punitivista" com a "corrent", mentre que "punitiu" funciona com a adjectiu complementari. En d'altres, però, s'exposa allò "punitiu" com un ús ordinari del càstig, mentre que el "punitivisme" o allò "punitivista" seria la tendència o lògica abusiva.

ARTICLES CENTRALS

La interdependència entre la pau, la seguretat i la justícia

Sandra Martínez i Domingo

Coordinadora de l'àrea "Alternatives de seguretat" de l'ICIP

Els estudis feministes han assenyalat històricament el contínuum entre totes les violències: d'una escala que va des de l'àmbit personal fins a l'internacional, i des de la llar fins al carrer[1]. Així, per exemple, els conflictes violents s'alimenten de la provisió d'armes i de l'empobriment social i, al seu torn, provoquen desplaçaments forçats de la població, destrucció de les infraestructures i esgotament dels recursos. Per gestionar-ho, però, s'aposta per l'augment de la despesa armamentista i per polítiques de restricció econòmica[2]. Alhora, en contextos de conflicte armat augmenta la prevalença de la violència domèstica i interpersonal, i la violència sexual es converteix en una estratègia de guerra[3]. En definitiva, les violències estan interconnectades i sovint produeixen un efecte dòmino.

Paral·lelament, la globalització ha trencat la dicotomia entre allò global i allò local[4] i les experiències quotidianes d'inseguretat són també conseqüència de dinàmiques macro. És a dir, el que pot semblar "un conflicte propi de les ciutats" -com el sensellarisme- té relació amb els sistemes i estructures globals de poder que construeixen una quotidianitat discriminatòria -com el capitalisme-[5]. De la mateixa manera que la violència sexual s'entronca en les estructures del patriarcat, entre d'altres. Entendre totes aquestes correlacions ens assenyala diferents necessitats simultànies a l'hora de gestionar la conflictivitat.

D'una banda, cal insistir en la coherència entre les polítiques locals, regionals i internacionals. Sovint les pulsions es gestionen de manera inversa i paradoxal: així, per exemple, mentre que es reforcen les fronteres estatals com a política (anti)migratòria,

augmenta la ciberdelinqüència i la delinqüència transnacional. Per aquest motiu, són fonamentals anàlisis sistèmiques que revelin les interconnexions entre els pobles i entre els conflictes.

Alhora, cal trobar l'equilibri entre la responsabilitat individual i la col·lectiva. És essencial entendre el caràcter estructural de les violències per dissenyar polítiques justes i distributives, però això no ens ha de fer caure en la relativització i desresponsabilització dels actes individuals, o en la sobrerresponsabilització de la comunitat o de l'Estat.

“Les violències estan interconnectades i sovint produeixen un efecte dòmino. És essencial entendre el seu caràcter estructural per dissenyar polítiques justes i distributives”

D'altra banda, cal qüestionar-se la interdependència entre la pau, la seguretat i la justícia, en la qual ens centrarem a continuació. Cal tenir present que les tres dimensions busquen entendre com s'estructura i manifesta el poder a totes les escales i comparteixen a grans trets l'ànim de gestionar les violències. Tot i així, sovint es presenten compartimentades i els espais on es relacionen totes tres qüestions –en la teoria i en la pràctica– són més aviat anecdòtics. Advocar per aquesta interrelació no és una tasca fàcil, especialment si partim de la base que les nocions de “pau”, “seguretat” i “justícia” són tan àmplies -i a voltes acusades d'abstractes o ambigües- que s'adaptin totalment a la intencionalitat de l'emissor. Sovint, però, els adjectius ens ajuden a esclarir voluntats i a filar més prim: pau positiva, pau negativa, pau interior, pau social, seguretat ciutadana, seguretat humana, seguretat privada, seguretat personal, justícia retributiva, justícia restaurativa, justícia social, justícia global... Aquesta extensa semàntica ens permet construir diferents posicionaments sobre quina ha de ser la resposta davant les violències i, sobretot, quina o quines d'elles volem defensar; no obstant això, aquesta elasticitat conceptual també comporta riscos.

En primer lloc, ens trobem amb la cooptació i tergiversació dels termes per part d'interessos aliens al benestar i les necessitats humanes. Així, per exemple, en nom de la seguretat es discriminen comunitats ètniques o religioses amb vigilància massiva i se silencia la dissidència mitjançant la força pública. En nom de la justícia comunitària es cometent linxaments i en nom de la justícia estatal s'empresonen persones sense recursos i no s'investiguen delictes comesos per les elits. Alhora, en nom de la pau, es cometent crims de guerra. De la mateixa manera, són freqüents els oxímorons com “pau militar” o “seguretat armada”. En definitiva, en nom de la pau, la seguretat i la justícia es vulneren drets fonamentals, es cometent atrocitats i es donen respostes contraproductives perquè no suposen cap solució a llarg termini a la violència que es pretén abordar. Però aquesta manipulació del sentit més humanista dels conceptes no ens ha d'allunyar de la seva reivindicació, perquè allò que no es nombra no existeix. De fet, si detectem i denunciem aquesta manipulació reaccionària o totalitària de les causes justes ja estarem posant el nostre gra de sorra a favor de la consecució de les mateixes.

“En nom de la pau, la seguretat i la justícia es vulneren drets fonamentals, es cometent atrocitats i es donen respostes contraproductives a la violència que es pretén abordar”

En definitiva, “com” es nombra la pau, la seguretat i la justícia té un component polític i ideològic. Així doncs, cal persistir en defensar aquells significants que més s'ajusten a la garantia dels drets humans i a les condicions de vida dignes. Aquesta resignificació dels termes passa per assenyalar quina és la seguretat i la justícia que funciona i, per tant, quines són les que volem en nom de la pau. Això també suposa fer front als prejudicis associats i les construccions estereotipades que no ajuden a la reapropiació: ni la pau és d'utòpics, ni la seguretat és cosa dels cossos policials i militars, ni la justícia és tan sols dels jutges.

El segon risc, relacionat amb l'anterior, és que la proliferació de nocions progressistes i integrals associades a la pau, la seguretat i la justícia implica una difuminació dels seus límits i objectius. Des de fa dècades que es genera un ric corpus teòric i pràctic des de cadascun dels sectors i, si bé això proporciona una gran oferta d'orientacions, alhora també comporta un solapament conceptual i una sobresaturació de propostes i contrapropostes per fer front a allò que no funciona. El cúmul de forces, si estan mal encaminades, poden neutralitzar-se entre elles.

A la cerca d'un marc comú

D'entrada, cal tenir present que el marc conceptual de les tres qüestions és parcialment compartit. Algunes de les paraules comunes són "conflicte", "drets humans", "llibertat" o "benestar". Independentment de l'opció política o el model de gestió que es defensi, quasi tothom estarà d'acord en què la justícia té relació amb els drets humans, i que la seguretat té a veure amb la llibertat, i viceversa. Per tant, si bé és indispensable el reconeixement de les diferents genealogies i les aportacions i funcions diferencials, també és imprescindible la suma d'esforços per apuntalar un mateix horitzó.

En la cerca i materialització d'aquest marc comú, considero que és necessària la identificació dels múltiples elements que configuren i condicionen la manera d'entendre i desplegar simultàniament la pau, la seguretat i la justícia. Des del meu punt de vista, un d'aquests elements és el punitivisme, entès com un sistema de creences i pràctiques quotidianes on el càstig és el mitjà adequat per a la resolució dels conflictes. És a dir, pot ser defensat i sostingut per les institucions, però també per la ciutadania. Crec important, per tant, nombrar i visibilitzar el punitivisme perquè és l'eix vertebrador del cercle de la violència i el corpus justificatiu que el sosté.

**“Ni la pau és d'utòpics, ni la seguretat és cosa
dels cossos policials i militars, ni la justícia és
tan sols dels jutges”**

Dit d'una altra manera, el paradigma principal de la cultura del càstig i la cultura de la guerra és el punitivisme i el marc simbòlic de referència és la violència. Sota aquest paradigma, les violències que acaparen més l'atenció són les directes, les més visibles, especialment les físiques. Per afrontar-les, es generen lògiques de batalla, defensives i ofensives, de venjança més o menys directa. L'objectiu últim és garantir l'ordre, l'estabilitat i preservar l'status quo. El conflicte és vist i gestionat com un símptoma negatiu i tòxic, i ha de ser suprimit. Es problematitza la diferència, les minories, la dissidència o simples dinàmiques de convivència, i són susceptibles de ser gestionades de manera reactiva per agents i instruments punitius i penals. En aquest marc, consegüentment, la justícia és principalment legal: se centra en presumptes agressors, l'enemic a combatre, i té per objectiu la dissuasió.

Pel contrari, la cultura de pau s'expressa en l'antipunitivisme, on el marc simbòlic de referència és la cura. S'aborden les violències culturals i les estructurals, a banda de les directes. Sota aquest paradigma, es confia en el poder social i el conflicte és entès com un símptoma de vida. És, per tant, positiu i es considera un element motor del canvi social. Quan la violència esclata, la justícia social i les pràctiques restauratives són unes de les eines d'anàlisi i d'abordatge; des d'una fonamentació ètica, la justícia social advoca per la equitat, i l'enfocament restauratiu per la reparació dels danys i la transformació de les violències.

És imprescindible ser conscients de quins són els principis morals punitivistes o antipunitivistes que condicionen la quotidianitat, ja que cada societat crea la seva cultura i a la vegada la cultura intervé en la construcció de la societat. En aquest sentit, aquesta és una caracterització simplificada –o reduccionista– per a concretar una base comprensible per a la reflexió, així com per facilitar propostes sobre com reorientar la pau, la seguretat i la justícia en sí mateixes i, al seu torn, sobre com construir una agenda política compartida.

El trinomi en la gestió pública

Tot model de seguretat i de justícia que encari els conflictes sense basar-se en la construcció de pau està destinat al fracàs. No és estrany que les estratègies públiques tradicionals en nom de la pau, la seguretat i la justícia sorgeixin d'una incomprensió

profunda dels riscos i conflictes que les motiven, i acabin formant part del problema més que de la solució. Sovint es busca l'obediència a través del càstig sense voler veure que, paradoxalment, el missatge que es trasllada és el de la legitimació de la violència i que qui té més poder té dret a maltractar.

En les polítiques punitivistes, les persones estan al servei de l'Estat i, per tant, la producció de polítiques públiques en nom de la pau, la seguretat i la justícia és de “dalt a baix”. El marc subjacent és un individualisme o comunisme doctrinal extrem. És a dir, són polítiques que se centren en els efectes de les violències des d'una òptica conductual i no es tenen en compte les causes, ni el context ni les circumstàncies en les quals s'han produït. Les estratègies són, en essència, reactives, competitives i autoritàries, d'imposició de força física o simbòlica mitjançant la coerció, la repressió i el control social. La pretesa seguretat és armada i estatal: la crea, la interpreta i la imposa l'Estat. Si bé aquesta seguretat també s'entén com a dret, es limita a ser aquella que gestiona la criminalitat, i aquella que garanteix la integritat territorial i l'ordre públic. Al seu torn, la justícia és principalment retributiva, coneguda també per “punitiva” o “castigadora”; és a dir, centra el seu desplegament en l'agressor i en la violació de les lleis establertes per l'Estat. Els agents de referència són els militars, els policies i els jutges.

“Tot model de seguretat i de justícia que encari els conflictes sense basar-se en la construcció de pau està destinat al fracàs”

La pau que es pot assolir sota aquest marc polític és negativa i majoritàriament curt-terminista; és a dir, s'exerceix una violència institucionalitzada en ares de garantir l'absència d'una violència visible. Resulta una falsa treva i, per tant, aquesta *pacificació* conseqüència del punitivisme és una paradoxa en si mateixa.

És important tenir present que el punitivisme és, per se, un abús. No se l'ha de confondre amb una “punició” o “punibilitat” ordinària, enteses aquestes com les respostes penals o coercitives formals per combatre la violència o criminalitat. En

aquest sentit, no tota defensa antipunitivista és contrària a la punibilitat. Sovint, les pràctiques antipunitivistes –com els programes de justícia restaurativa– són un complement a la via penal. El punt és que el punitivisme perpetua el poder sobre. Aquesta dinàmica de poder pot ser destructiva i té múltiples associacions negatives tals com la discriminació i la corrupció. En el seu nivell més bàsic, opera per atorgar privilegi a certes persones mentre en margina d'altres. A la política, els qui controlen els recursos i la presa de decisions tenen poder sobre els qui no tenen aquest control i exclouen altres de l'accés a recursos i participació en la presa de decisions públiques, perpetuant la desigualtat i la injustícia. És un model d'acumulació tòxica: en l'absència d'altres models relacionals, les persones repeteixen el patró del poder sobre en les seves interaccions personals i socials[6].

En les polítiques antipunitivistes, l'Estat està al servei de les persones i es para atenció a les vulnerabilitats humanes i contextuals. El marc subjacent de les polítiques és la cooperació, i la noviolència pot ser una orientació[7]. S'aposta per estratègies de seguretat humana i de justícia restaurativa. D'una banda, es fa especial èmfasi en les causes i les arrels de les violències mitjançant una seguretat de drets, que té per objectiu gestionar les necessitats humanes i planetàries i atendre les dimensions personals i comunitàries, així com les econòmiques, polítiques i ambientals. D'altra banda, s'inverteix en justícia restaurativa perquè es parteix de la premissa que els delictes causen danys al bé comú. L'abordatge és integral i s'acompanya la víctima, la comunitat i al mateix infractor i es prioritza la humanització i la resocialització.

**“La cultura de pau s'expressa en
l'antipunitivisme, on el marc simbòlic de
referència és la cura; s'aborden les violències
culturals i estructurals, a més de les directes”**

L'antipunitivisme polític té, per tant, una lògica principalment col·lectivista, on els actors socials i la ciutadania tenen un paper molt rellevant en la gestió de la conflictivitat. Mentre que, com apuntava, en l'enfocament punitivista tradicional les

forces militars, policials i judicials són la primordial i pretesa garantia de pau, seguretat i justícia, en les polítiques antipunitivistes la societat civil és un actor clau. La pau que es pot assolir sota aquest marc és positiva i llarg-terminista; és a dir, no aposta tan sols per l'absència de violència, sinó també per la promoció de relacions i estructures que millorin la qualitat de vida de totes les persones.

Moltes de les reflexions i aprenentatges antipunitivistes provenen del pacifisme, els feminismes, la criminologia crítica, els abolicionismes de la presó i de la pena de mort, així com dels plantejaments de la justícia restaurativa. En tot cas, tots els posicionaments antipunitivistes creuen en el potencial del *poder entre*. Tant les activistes com les acadèmiques antipunitivistes han buscat formes més col·laboratives per exercir el poder i per crear relacions i estructures més equitatives, mitjançant la transformació del *poder sobre*. El *poder entre* és constructiu. Posa en valor la capacitat de les persones i les comunitats per actuar creativament i col·lectivament en el manteniment de la pau, la seguretat i la justícia, i defensa la construcció de xarxes socials i institucionals que aportin i refresquin coneixements des de diferents llocs per a una millor comprensió de la naturalesa dels fenòmens. Des d'aquest enfocament polític, tot canvi radical passa per l'acceptació de la vulnerabilitat i interdependència humana i ecosistèmica, així com per la generació de diàlegs incòmodes que trenquin endogàmies de pensament i acció.

“Tot canvi radical passa per l'acceptació de la vulnerabilitat i interdependència humana i ecosistèmica, i per la generació de diàlegs incòmodes que trenquin endogàmies de pensament i acció”

És important mencionar que sovint es romantitza l'acció col·lectiva però, en ocasions, també duu a dinàmiques segregacionistes i discriminatòries. Alhora, en nom de la col·lectivitat, una “associació” o una “família” poden tenir una cultura relacional horitzontal però tòxica, o també poden ser un espai de reclusió on s'anul·la l'autonomia

i s'advoca pel sacrifici en nom del grup. El *poder entre* no és autoritari i naturalitza l'oposició. Així, per esdevenir inclusiu i pacífic, ha d'estar basat en el suport mutu, la solidaritat, la col·laboració i el reconeixement i respecte de les diferències; tan sols així ajudarà a construir ponts entre les discrepàncies, reconèixer obertament els conflictes i buscar formes per transformar-los o reduir-los. Deia Martin Luther King que “un dels grans problemes de la història és que els conceptes d'amor i poder els hem vist generalment com a extrems oposats, de manera que a l'amor se l'identifica amb una renúncia al poder i al poder com una negació de l'amor”. El que necessitem és fer política sent conscients que “el poder sense amor és imprudent i abusiu i que l'amor sense poder és sentimental i anèmic”[8].

Aquest poder antipunitivista pot generar un impacte més gran perquè aconsegueix transformar les violències i, alhora, enforteix un sentit de comunitat que actua com a factor preventiu d'altres violències. No obstant, cal parar atenció a la seva perversió o instrumentalització. No pot ser la porta d'entrada a la banalització d'algunes violències, a una desprotecció o sobrerresponsabilització de les víctimes, o a una negligència institucional o personal del mal causat. No pot ser sinònim d'impunitat. L'Estat ha de garantir la vida i la llibertat, i això requereix d'acció i assumpció de responsabilitats.

Apostar per rutes antipunitivistes pot fer molt més per eliminar les violències que el punitivisme, però l'antipunitivisme –com a paradigma crític però propositiu– no té la solució a tot. Entès com a ideari, orienta una necessària manera d'entendre el conflicte i les relacions. La materialització de l'antipunitivisme, però, fa equilibris entre la urgència del moment i la profunditat i complexitat de les violències. Així, malgrat aquí es dicotomitzen el punitivisme i l'antipunitivisme, a la pràctica són paradigmes que conviuen.

Algunes claus per a l'acció transformadora

En l'era de la incertesa i de les crisis sistèmiques, l'atomització de les lluites –a nivell social– i de les competències –a nivell institucional– és una tendència perillosa. Des de la construcció de pau, la defensa dels drets humans, l'activisme social i l'acció

comunitària s'han de generar espais compartits de poder entre -juntament amb projectes polítics com el feminisme, l'antirracisme i l'ecologisme- i treballar per un mínim comú que ens ajudi a avançar plegats en la consecució d'un món més afable, amb menys desigualtats i més qualitat de vida. Hem de ser conscients del valor afegit que es proporciona des de cada reivindicació, i treballar els privilegis subjacents, però ens cal una transversalització en la lluita que, lluny de diluir els nostres objectius, ens ajudi a reforçar discursos i a renovar forces. Tan sols així podrem fer propostes realistes que ens apropin a aquells menys convençuts. Aquest enfortiment beu d'un necessari enfocament polític "de baix a dalt", el qual se centra en les capacitats de les persones i les comunitats per desenvolupar tot el seu potencial, per prendre decisions col·lectives i trobar maneres justes, inclusives i equitatives de participar en unes estratègies de construcció de pau, seguretat i justícia sostenibles.

“És un repte desenvolupar un enfocament holístic antipunitivista que s'apropi a la pau positiva, i això passa per una institucionalització sostenible de la seguretat humana i la justícia restaurativa”

De la mateixa manera, a nivell institucional també és un repte desenvolupar un enfocament holístic antipunitivista que s'apropi a la pau positiva, i això passa per una institucionalització sostenible de la seguretat humana i la justícia restaurativa. Posar èmfasi en les múltiples fonts de conflicte i inseguretat a què s'enfronten els individus i col·lectius, requereix de respostes cooperatives i multisectorials que aglutinin diversos actors implicats en el desplegament de polítiques. Aquest enfocament "de dalt a baix" també ha d'erigir-se quan les persones s'enfronten a amenaces que estan fora del seu control (per exemple, desastres naturals i crisis financeres) o quan s'enfronten a greus violències que sacsegen el seu dret a la integritat i a la vida.

Des d'aquesta òptica, també és important abordar el grau diferencial que tenen les persones en l'accés a xarxes socials i relacionals. Des d'aquesta necessitat de protecció, els Estats tenen la responsabilitat principal d'implementar polítiques de pau, seguretat i justícia d'una manera compromesa i integral, també preventiva. Tanmateix, les organitzacions internacionals i regionals, la societat civil i els actors no governamentals, així com el sector privat, també tenen un paper clau en la gestió de les múltiples fonts d'inseguretat a les quals estem exposats.

“Tenim moltes escletxes d'oportunitat per construir un marc antipunitivista centrat en el benestar de les persones, que transformi i disminueixi les violències, i garanteixi una qualitat de vida digna”

Tot i que les violències estiguin interconnectades i comparteixin símils entre localitats, països o regions, el seu abordatge requereix d'una mirada contextual i situada, i les polítiques de construcció de pau, seguretat i justícia han d'aproximar les respostes a les necessitats i a les causes particulars. No es poden replicar models de manera automàtica, perquè hi ha tantes solucions possibles com conflictes a l'abast. En tot cas, però, cal reivindicar que, lluny de ser idees idealistes o abstractes, existeix una altra pau, seguretat i justícia possibles que busquen satisfer necessitats tangibles.

Tenim moltes escletxes d'oportunitat per construir un marc antipunitivista centrat en el benestar de les persones entre elles i amb l'entorn, que finalment transformi i disminueixi les violències i que garanteixi una qualitat de vida digna: tan sols ens cal fer cas a l'evidència científica, així com voluntat, esforç i coratge polític. Podem començar per creure en la construcció d'espais horitzontals, que es pot concebre la vida sense venjances, i que l'empatia i la compassió són l'aposta social i política més creativa. No serà fàcil, però sí millor. Així, a la llarga, avançarem vers societats més pacífiques; això és, més segures i justes.

[1] Cockburn, C. "The continuum of violence", a Linke, U., Smith, D.T. (Eds.), *Cultures of Fear: A Critical Reader*. Pluto Press, 2009.

[2] Stern, M. *Feminist global political economy and feminist security studies? The politics of delineating subfields*. *Politics & Gender* 13(4): 727-33, 2017.

[3] Parashar S. "Generalitzar la guerra i els seus cossos" a *Per la Pau* "Reorientant la seguretat des del feminisme", ICIP, número 39, gener 2021.

[4] Puig, S. "Apunts per a una agenda de pau" a *Per la Pau* "Violències fora de contextos bèl·lics", ICIP, número 40, maig 2022.

[5] Font, T. i Ortega, P. Violència, seguretat i construcció de pau a les ciutats, Informe 28, Centre Delàs d'Estudis per la Pau, 2019.

[6] "Haciendo que el cambio sea una realidad: el poder", Asociadas por lo Justo, 2008.

[7] Si bé la noviolència és una estratègia més històricament reconeguda i exercida de resistència civil, aquí s'entén també com una filosofia de vida que es concreta en pràctiques i que consisteix a no exercir mitjans violents en la resolució dels conflictes. Això implica el desistiment de la força bruta, les armes o qualsevol altra eina que generi violència i que pugui infringir dany físic a l'altre. La noviolència no equival a passivitat davant la violència o davant d'accions i comportaments que es consideren com a injustes, sinó que en promou la lluita, però mitjançant eines i mecanismes diferents (Sharp, Gene. *Defensa civil no violenta*. Col·lecció "Eines de pau, seguretat i justícia", 22, Barcelona: Institut Català Internacional per la Pau, 2018).

[8] Luther King, M. *El crit de la consciència*. Col·lecció "Clàssics de la pau i de la noviolència", 12. Barcelona: Institut Català Internacional per la Pau i Angle editorial, 2016.

Sobre l'autora

Sandra Martínez i Domingo

Criminòloga per la Universitat de Barcelona (UB) i educadora social per la Universitat Oberta de Catalunya (UOC), postgraduada en Mediació Social i Transformació de Conflictes (Fundación Universitaria Iberoamericana). Ha cursat un Màster en Drets Humans, Democràcia i Globalització, i s'ha especialitzat en grups en situació de vulnerabilitat. Treballa a l'ICIP des del 2016 on coordina l'àrea de treball "Alternatives de seguretat".

Fotografia

Imatge abstracte de presó. Autoria: Namning (Shutterstock).

ARTICLES CENTRALS

Populisme punitiu o polítiques socials?

Albert Sales i Campos

Investigador de l'Institut Metròpoli

El populisme punitiu és l'estratègia política consistent en utilitzar el dret penal per obtenir rèdits electorals assumint la premissa que l'augment de la severitat dels càstigs implica la reducció dels delictes (1). Seguint aquesta estratègia, els decisors polítics llencen i aproven propostes d'enduriment de les condemnes per donar una resposta immediata, i aparentment senzilla, a preocupacions socials com els crims de gran repercussió mediàtica o la por a l'increment d'activitats delictives protagonitzades per multireincidentes. L'expressió es va començar a utilitzar als anys 90, en un moment de fort creixement de la població penitenciària a la majoria de països occidentals i en el que triomfaven els discursos de "tolerància zero" davant del delictes, deixant enrere els consensos de les dècades anteriors.

Entre la Segona Guerra Mundial i els anys 70 del segle XX, els discursos mediàtics, polítics i acadèmics, coincidien en que la resposta al delictes havia de ser una combinació de treball social, reformes institucionals i programes de tractament. En aquell període, reivindicar públicament solucions punitives contra la delinqüència es considerava, tant a l'Europa dels Estats del Benestar com als Estats Units, una sortida de to venjativa que col·lisionava amb els valors dominants i l'evidència empírica (2). Als anys 80, però, es va començar a perdre la confiança en el coneixement expert i en la capacitat dels Estats del Benestar per mantenir l'ordre social. Com a resultat, les propostes punitives per combatre la criminalitat van guanyar terreny.

Aquest gir repressiu té moltes causes interrelacionades. En primer lloc, les transformacions que han patit les societats occidentals en les darreres dècades han comportat un augment de les desigualtats, de la pobresa i de l'atur. En segon lloc,

després de les revolucions de finals dels 60, hem viscut una reacció conservadora que ha comportat un canvi en la percepció social dels delictes. Es desqualifiquen les explicacions estructurals i complexes de la criminalitat titllant-les de “justificacions socials del crim” i avança un discurs individualista on els delinqüents són éssers egoistes i immorals que actuen contra els interessos legítims de la resta de la societat. Els furt, els atracaments o el tràfic de drogues ja no es veuen com a resultat de la marginació i la pobresa, sinó com un comportament racional antisocial. I, en tercer lloc, l'increment de fets delictius que es produeix als carrers de les ciutats, vinculat al consum d'algunes drogues, propicia l'atac a les polítiques rehabilitadores per ineficaces.

“Les propostes punitives per combatre la criminalitat han guanyat terreny. Es desqualifiquen les explicacions estructurals i complexes i avança un discurs individualista on els delinqüents són éssers egoistes i immorals”

La renovada fe en el sistema penal com a eina de control social està, doncs, íntimament lligada a les transformacions socioeconòmiques de l'últim terç del segle XX. L'auge del populisme punitiu es concreta en la transformació del paper assignat socialment a la presó, la magnificació de la importància de l'opinió de les víctimes i la politització i l'ús electoralista de la percepció d'inseguretat.

La presó: eix central del punitivisme

Si en algun moment del segle passat hi havia qui defensava que les societats humanes acabarien superant l'ús de la reclusió com a resposta a la transgressió de les normes, avui veiem com les presons s'han convertit en l'eix central dels mecanismes de control penal a tot el món (3). La majoria de les veus expertes atribueixen el creixement del nombre d'interns penitenciaris a transformacions en les polítiques penals i no pas a un augment de la delinqüència (4). L'increment més espectacular es va produir als Estats

Units d'Amèrica, on la població reclosa va passar del mig milió de persones a més dos milions entre 1980 i 2008. L'immens volum d'activitat del sistema penitenciari nord americà ha donat lloc al que la professora Angela Davis denomina el “complex industrial carcerari”: un entramat d'interessos econòmics i corporatius que s'alimenten del fet que les presons s'hagin convertit en una peça fonamental de la governabilitat dels malestars propis de les societats postindustrials (5).

El cas extrem dels Estats Units il·lustra una tendència comuna a totes les societats occidentals. La pèrdua de confiança en la funció rehabilitadora de les presons no ha portat a qüestionar la utilitat de la reclusió; en lloc de preguntar-nos si tancar durant llargs períodes de temps a les persones que cometen delictes en enormes instal·lacions als afores de les ciutats té algun efecte reeducatiu, hem assumit acríticament que empresonant més gent viurem més tranquils. S'espera que les institucions penitenciàries traslladin sobre el delinqüent el rebuig i el desig de venjança de la societat i que mantinguin controlats als individus peril·losos per tal de preservar la seguretat de la resta de la ciutadania (6).

A Espanya, l'aprovació de l'anomenat Codi Penal de la Democràcia, que l'any 1995 substituïa la legislació penal franquista, va introduir penes substitutives d'internament penitenciari però també més severitat i un allargament efectiu de la durada de les penes per la supressió de la possibilitat de reducció per treball. Des d'aleshores, la història del sistema penal espanyol ha estat marcada pel punitivisme i les successives reformes han estat orientades a ampliar els supòsits d'entrada a les presons i els temps d'internament.

“En lloc de preguntar-nos si té algun efecte reeducatiu tancar durant llargs períodes de temps a les persones que cometen delictes, hem assumit acríticament que empresonant més gent viurem més tranquils”

La introducció de la presó permanent revisable, aprovada l'any 2015 pel Congrés dels Diputats com a part de la Llei de Seguretat Ciutadana, és molt representativa d'aquesta tendència punitivista. Suposa un internament penitenciari de temporalitat indefinida i, malgrat que la privació de llibertat es pot revisar, la intenció d'incorporar-la a l'ordenament jurídic respon a la voluntat de disposar d'un càstig equiparable a la cadena perpètua. Tal i com s'expressa a l'exposició de motius, la presó permanent revisable està pensada per "delictes d'extrema gravetat en els que els ciutadans demanaven una pena proporcional al fet comès".

Durant la legislatura que va del desembre de 2011 a l'abril de 2014, l'aleshores ministre de Justícia Alberto Ruiz-Gallardon va anunciar canvis en el sistema penal que inclourien la presó permanent revisable i la custòdia de seguretat, amb la finalitat de proporcionar una resposta penal més adequada a certs crims que causen una especial repulsa social. Des dels primers debats al respecte, la defensa de la privació de llibertat indefinida es basava en el rebuig social i en l'alta perillositat d'alguns tipus de delinqüents. És a dir, s'acceptava i es justificava la cadena perpètua -per més revisable que fos- per la necessitat de castigar el crim i per salvaguardar la seguretat, considerant que per alguns delictes la funció rehabilitadora no tenia cap sentit.

La instrumentalització de les víctimes

Per justificar aquesta preponderància de la funció retributiva del sistema penal, els discursos del populisme punitiu converteixen la relació entre les víctimes i els delinqüents en un joc de suma zero. Qualsevol qüestionament a la utilitat de mantenir empresonats els causants del dolor aliè es considera un insult cap a les seves víctimes.

No és casual que els increments de penes s'anunciïn enmig del rebombori causat per casos d'assassinat i d'agressions sexuals a infants i adolescents, o que els testimonis d'aquestes víctimes i els seus familiars siguin centrals en els debats polítics i les tertúlies. A Espanya, per a la reforma penal del 2015, el Partit Popular va utilitzar el malaurat cas de Marta del Castillo per apel·lar a la visceralitat de l'opinió pública i convertir la necessitat d'enduriment de la severitat del sistema penal en sentit comú. El febrer de 2014, aquest partit, llavors en el govern, va citar a comparèixer al Congrés dels

Diputats al pare de la jove assassinada l'any 2009 per defensar les seves propostes d'abordatge dels crims per als que considerava que no hi havia reinserció possible. La compareixença situava la víctima al centre del debat, com s'havia fet en altres ocasions en els debats sobre el tractament penal dels condemnats per terrorisme.

“Els discursos del populisme punitiu converteixen la relació entre les víctimes i els delinqüents en un joc de suma zero, i s'assumeix que totes les víctimes comparteixen un mateix desig de venjança”

El suposat interès de les víctimes passa per daumunt de l'interès comú. S'assumeix que totes elles comparteixen un mateix desig de venjança; la severitat del càstig es presenta com part de la seva compensació i els possibles beneficis penitenciaris per als penats semblen un greuge comparatiu de la societat. S'exigeix més presó i durant més temps, amb independència de l'evidència empírica que posa en qüestió que la durada de les condemnes tingui cap relació amb les probabilitats de reincidència. Com assenyala David Garland (7), abans dels 80 era impensable que persones amb responsabilitats polítiques a les democràcies occidentals manifestessin públicament el seu suport a la venjança institucional o al càstig expressiu del delicte per part de l'Estat, però la instrumentalització del patiment ha permès normalitzar la visceralitat en els debats públics sobre crims i penes.

L'ús electoral de la por

Davant del desprestigi de la política -i dels polítics-, oferir respostes concretes a fets impactants s'ha convertit en una eina per arribar a l'electorat. Les respostes a les inseguretats provocades per l'augment de la pobresa i la precarietat són percebudes com insuficients i la majoria dels partits polítics es concentren en les pors per a les que sí sembla existir una recepta senzilla i fàcilment comunicable. Aparentment, és més fàcil proposar increments d'efectius en els cossos de seguretat o modificacions

normatives que s'identifiquin com mà dura davant del delicte i l'incivisme que debat sobre polítiques socials, laborals o d'habitatge i les implicacions que aquestes tenen en els privilegis de les elits econòmiques.

En l'alarmisme que es genera al voltant de crims especialment repulsius o de la perillositat dels delinqüents multireincidentes s'identifiquen algunes de les estratègies de manipulació informativa descrites per Noam Chomsky. En primer lloc, serveixen com a distracció d'altres problemes quotidians mentre que donen rellevància a problemes inexistents per als que s'ofereixen solucions fàcils (no em refereixo als crims en sí, sinó a la suposada laxitud del sistema penal que es pretén solucionar a cop de reforma penal). En segon lloc, busquen generar respostes emocionals evitant una anàlisi contrastada de les alternatives. La centralitat de les víctimes, el focus sobre casos extrems, la interpel·lació a la por per la integritat física pròpia i dels éssers estimats... anul·len deliberadament el debat al voltant de l'interès col·lectiu. En tercer lloc, mantenen el públic en la ignorància ocultant les dades objectives sobre criminalitat i delinqüència i desacreditant-ne les fonts. I en quart lloc, parteixen del coneixement de les dinàmiques socials i dels corrents d'opinió que ofereixen les eines d'anàlisi sociològic de l'Estat i d'empreses especialitzades, doncs el populisme punitiu respon a càlculs electoralistes basats en sondejos i enquestes.

“Aparentment, és més fàcil proposar increments d'efectius en els cossos de seguretat o mà dura davant del delicte i l'incivisme que debat sobre polítiques socials, laborals o d'habitatge”

El discurs del populisme punitiu barreja els assassinats, la violència sexual o el terrorisme amb la delinqüència del dia a dia i la percepció d'inseguretat. La preocupació per l'anomenada delinqüència comuna no només s'expressa en les reformes legislatives; també ha comportat l'adopció i la normalització de les anomenades polítiques de “tolerància zero”. Aquest terme es va popularitzar a partir de la publicitat internacional que va rebre l'estratègia posada en marxa a Nova York per l'alcalde

Rudolph Giuliani entre 1995 i 2000. El focus de la política “anti-criminal” de Giuliani va ser l’assetjament permanent de les persones més empobrides de la societat presents en espais públics. A través de la intensificació de la presència de policia uniformada als carrers de la ciutat, William Bratton, el cap del Departament de Policia de Nova York (NYPD), es va proposar lluitar contra realitats tan diverses com la compra i venda de drogues a petita escala, la prostitució, el sensellarisme, els graffitis.... referint-se a les persones involucrades com a “paràsits” socials (“squeegee pest”).

En cinc anys, el nombre d’efectius del NYPD va augmentar en 12.000 agents (un 26% del total), mentre que disminuïa en 8.000 el nombre de treballadors i treballadores dels serveis socials. El descens de la criminalitat a la ciutat es va atribuir a aquesta agressiva política de persecució, i think tanks com la Heritage Foundation o el Manhattan Institute van convertir a William Bratton en una celebritat de la criminologia conservadora a nivell internacional. Però en la seva ofensiva publicitària van oblidar intencionadament que altres ciutats com Boston o San Diego van viure una reducció de la criminalitat similar a la de Nova York amb estratègies basades en la mediació i sense augmentar el nombre d’agents al carrer. També van obviar que el descens de la criminalitat va començar tres anys abans del nomenament de Giuliani i de l’inici de les seves polítiques (8).

L’expansió –i l’èxit- dels discursos polítics i mediàtics de la tolerància zero té conseqüències sobre la percepció social dels mecanismes de control i de càstig al delicte. N’hi ha tres que mereixen especial esment: donen a entendre que es pot combatre i reduir la delinqüència sense tenir en consideració les seves causes; vinculen problemes com la brutícia, el soroll o les expressions de la pobresa al carrer amb la delinqüència; i converteixen els cossos policials en els encarregats de solucionar un interminable ventall de problemàtiques emmarcades en l’àmbit difús de la convivència.

“L’expansió –i l’èxit- dels discursos polítics i mediàtics de la tolerància zero té conseqüències

sobre la percepció social dels mecanismes de control i de càstig al delicte”

Vehicular les reaccions a les inseguretats i les molèsties percebudes pels veïnats a través dels cossos policials desplaça la responsabilitat de la cura de les relacions socials i comunitàries cap a una autoritat externa especialitzada en el control, amb la que s'estableix una lògica de queixa-resposta i a la qual es demanen solucions immediates sense necessitat d'interacció entre les parts en conflicte. Les queixes que mobilitzen els recursos policials acostumen a focalitzar-se sobre els individus que generen incomoditat i que són més visibles i presents als carrers. Controlar l'activitat de joves, persones sense sostre o grups de persones que es reuneixen a l'espai públic a causa de la precarietat dels seus habitatge o habitacions, acaba convertint-se en una exigència d'una part dels veïns i veïnes cap a les administracions públiques, personificades en els agents de policia.

Conclusions

L'enduriment dels codis penals es va frenar poc després de la crisi financera de 2008. A l'Estat espanyol la població reclosa arriba en aquells moments al seu màxim històric amb 76.951 persones empresonades, 164 per cada 100.000 habitants [\(9\)](#) per iniciar una lenta davallada els anys següents. Als Estats Units, demòcrates i republicans coincideixen en la preocupació pels costos econòmics de l'empresonament massiu. Un informe del Brennan Center for Justice [\(10\)](#) publicat l'any 2016 estimava que el 39% de les persones que compleixen condemna de privació de llibertat en aquest país no representaven un perill per a la seguretat ciutadana i que podrien estar complint penes alternatives que suposarien un estalvi de més de vint mil milions d'euros anuals. Propostes plantejades en l'informe, com el desenvolupament de programes de deshabituació de drogues àmpliament esteses en els barris empobrits, o la reducció de penes a persones culpables de delictes violents, han tingut millor acceptació entre representants polítics de la que hauria estat d'esperar fa una dècada, a la llum dels elevats costos econòmics de les polítiques d'empresonament massiu de les últimes

dècades.

“L’alternativa al populisme punitiu no és negar el dret de les persones a sentir-se segures, sinó impulsar polítiques que realment generin seguretat, i una cultura de les cures que desplaci la cultura del control”

Ni que sigui per la seva insostenibilitat financera, l’escalada de demandes de més presó i durant més temps sembla haver trobat fre. El populisme punitiu, però, continua sent la resposta preferida davant els problemes que causa el model neoliberal de relacions econòmiques i socials. La precarietat provocada per la desregulació dels mercats, l’erosió dels mecanismes de protecció social i la criminalització de la pobresa -basada en la individualització dels problemes socials- necessita un aparell repressiu en constant expansió (11). Aquest aparell es concreta en condemnes de presó més dures, però també en l’àmplia acceptació social de propostes de més control de l’espai públic, de major presència policial en tots els àmbits de la vida, i d’ampliació del càstig cap a qualsevol comportament que no encaixi amb els estils de vida majoritaris.

El punitivisme aparca qüestions fonamentals per a la construcció de la seguretat. El discurs del populisme punitiu posa en qüestió la garantia de drets en favor de les pulsions venjatives i les ànsies de control i, de pas, explota i amplifica les pors més bàsiques. L’alternativa a aquest discurs no és negar el dret de les persones a sentir-se segures, sinó impulsar polítiques que realment generin seguretat. Barris més segurs són barris on la gent es coneix i interactua, on els desnonaments o mobilitats forçades no s’han instal·lat amb normalitat a la vida quotidiana, on els carrers són realment espai públic disponible per a la interacció social. Ni el control ni el càstig són recursos efectius per incidir sobre aquestes vessants de la seguretat. Per combatre la incertesa sobre el futur i les angoixes generades per la precarietat i la pobresa, són necessàries polítiques socials, solidaritats comunitàries i una cultura de les cures que desplaci la cultura del control.

- [1] Antón-Mellón, J. A., Álvarez, G. y Rothstein, P. A. "Populismo punitivo en España (1995-2015): presión mediática y reformas legislativas". *Revista Española de Ciencia Política*, 43, 13-36, 2017.
- [2] Garland, D. *The culture of control*. Oxford: Oxford University Press, 2001.
- [3] Crewe, B. *The prisoner society: Power, adaptation and social life in an English prison*. OUP Oxford, 2012.
- [4] Wacquant, L. *Castigar a los pobres: El gobierno neoliberal de la inseguridad social*, Barcelona: Gedisa, 2009.
- [5] Davis, A. Y., & Barsamian, D. *The prison industrial complex*. Ak Press, 1999.
- [6] Lappi-Seppälä, T. "Explaining imprisonment in Europe". *European journal of criminology*, 8(4), 303-328, 2011.
- [7] Garland op. cit.
- [8] Wacquant op. cit.
- [9] Brandáriz op. cit.
- [10] Austin, J., Eisen, L. B., Cullen, J., Frank, J., Chettiar, I., & Brooks, C. W. *How many Americans are unnecessarily incarcerated*. Brennan Center for Justice at New York University School of Law, 2016.
- [11] González-Sánchez, I. *Neoliberalismo y castigo*. Bellaterra Edicions, 2021.

Sobre l'autor

Albert Sales i Campos

Doctor en Criminologia per la Universitat Pompeu Fabra (UPF) i diplomat en Estudis Superiors Especialitzats en Sociologia per la Universitat de Barcelona (UB), és investigador a l'Institut d'Estudis Regionals i Metropolitans de Barcelona i professor associat de la UPF. També té un màster en Polítiques Públiques i Socials (UPF i Johns Hopkins University) i és llicenciat en Ciències Polítiques i de l'Administració (UPF). L'àrea de recerca principal és l'exclusió social a les zones urbanes.

Fotografia

Fileres de filferro de pues contra un edifici residencial abandonat amb fons de finestres trencades. Autoria: Mabeline72 (Shutterstock).

ARTICLES CENTRALS

La gestió de la por com a instrument polític

Paz Francés Lecumberri

Professora contractada, doctora en Dret Penal a la Universitat Pública de Navarra

És la idiosincràsia de cada societat (model social, econòmic, polític, herència històrica) la que contribueix a definir en cada context qui i com s'exerceix el poder i quins mecanismes tindran èxit per incidir en les persones. El poder punitiu i el dret a castigar de l'Estat (*Ius Puniendi*) és el poder institucionalitzat de l'Estat d'infligir por (prevenció general negativa o intimidatòria) a la ciutadania perquè no cometi delictes i és la forma de control social formal per excel·lència. El poder punitiu fa servir la por a l'exclusió social de les persones i la possibilitat de ser etiquetades a la categoria de delinqüent per sotmetre-les al seu control. Per mantenir vives aquestes amenaces, el sistema punitiu preveu penes que han evolucionat al llarg del temps i actualment el seu paradigma principal és la presó. Per justificar el càstig i el control que comporta, el sistema punitiu fa servir la por al crim, al criminal i al que és diferent, i així fomenta una alarma social permanent. En definitiva, la por com a part nuclear de la dominació és un element clau en el sistema punitiu.

Però aquest poder es pot exercir de maneres diferents. Són totes legítimes? Només algunes? Totes responen a la mateixa finalitat? Com pot la instauració de la por convertir-se en un instrument polític? Sens dubte, el problema es fa més evident quan la por es converteix en terror d'estat, quan es pretén que la por sigui la interiorització subjectiva de les persones per mantenir la seguretat pública, i quan els governs adopten mesures extremes de seguretat o conseqüències jurídiques que trepitgen drets i llibertats. La realitat pot ser manipulada a través de les diferents institucions i mecanismes de poder, així com pels mitjans de comunicació (Castillo Moro, 2016, 75-

76).

El paper dels mitjans de comunicació a l'hora de reforçar alarmes socials objectivament inexistents

Una de les qüestions fonamentals quan es tracta el fenomen de les polítiques públiques de seguretat, la gestió de la por i l'emergència i les tendències de política criminal és: quin paper tenen els mitjans de comunicació? Els mitjans de comunicació permeten la informació i la formació de l'opinió pública, i durant les últimes dècades l'interès pel delictes s'ha fet global. Seguint Fuentes Osorio (2005, pàg. 3 i 4) es pot afirmar que, tant pel que fa al fenomen criminal com a les propostes de solució, la informació és inexacta, poc plural i adulterada pels interessos particulars dels mitjans i dels que els controlen. Aquest autor (i altres) desenvolupa quatre elements, que caracteritzen el paper dels mitjans de comunicació en el tractament del delictes:

- Els mitjans de comunicació presenten una realitat criminal distorsionada. Se sobredimensiona la gravetat i la freqüència de certs esdeveniments, i al mateix temps altres fets delictius quotidians són condemnats a l'àmbit dels fets excepcionals.
- L'aparició constant del fenomen criminal als mitjans, així com instituir en lesseves manifestacions més violentes, també afavoreixen la consolidació d'aquesta qüestió a l'agenda pública, així com la formació o el reforç d'una consciència social i personal de preocupació al voltant del delictes.

**“Els mitjans de comunicació generen alarma social, desproblematitzen les respostes penals, afavoreixen la creació i la perpetuació de prejudicis i estereotips de delinqüents i víctimes
”**

- Els mitjans de comunicació no són plurals pel que fa a la definició del conflicte social i a la presentació de propostes d'intervenció: reproduïxen les imperfeccions del mercat i, així, donen preferència a les perspectives de la criminalitat i de la política criminal dels actors que tenen més poder socioeconòmic i institucional.
- La conversió en notícia de la preocupació individual i social en relació amb això influeix en la política legislativa; són factors de pressió sobre els agents polítics, que es veuen obligats a reaccionar de manera immediata i contundent amb una llei penal.

Així, es pot afirmar que des de fa dècades els mitjans de comunicació han abandonat la imparcialitat per ser un eix fonamental al servei dels poders en la creació de subjectivitats col·lectives. Pel que fa al delictes, els mitjans de comunicació generen alarma social, desproblematisen les respostes penals, afavoreixen la creació i la perpetuació de prejudicis i estereotips de delinqüents (home, jove, migrant o d'alguna ètnia minoritària) i víctimes (creant víctimes ideals o que s'adapten als seus desitjos).

Manipulació política de la criminalitat i construcció de mitologies penals

L'expressió «acabarem amb la delinqüència» no mostra cap indicatiu de fatiga perquè proporciona rendibilitat política immediata (Zuloaga Lojo, 2019, pàg. 137 i 138). Però l'enfocament que proporciona aquesta expressió és fal·laç, perquè pressuposa que és possible eradicar la criminalitat. Cal que quedi clar que una societat sense delinqüència no és possible. A més a més, cal indicar altres fenòmens que estan relacionats amb aquesta manipulació. En primer lloc, hi ha un trencament del binomi crim i càstig, és a dir, entre el nombre de delictes i les penes imposades (González Sánchez, 2021, pàg. 38). El que hem presenciats durant les últimes dècades és un augment del recurs a la presó i la duresa general del sistema, no un augment de la criminalitat (González Sánchez, 2021, pàg. 38). En segon lloc, hi ha una vinculació de les polítiques socials i penals: hi ha fortes correlacions negatives entre inversió en polítiques socials i assistencials i el nombre de persones empresonades (González

Sánchez, 2021, pàg. 39).

“Per justificar el càstig, el sistema punitiu fa servir la por al crim, al criminal i al que és diferent, i fomenta una alarma social permanent”

En aquest context en què hi ha una escassa confiança ciutadana en les institucions, una absència de formació elemental en l'entesa de la justícia penal en l'àmbit educatiu i la influència de sèries de televisió i mitjans de comunicació que, com hem vist, no ajuden precisament a un tractament assossegat dels problemes, es construeix una important bateria de mitologia al voltant del delictes. Els mites es poden definir com a construccions mentals que encaren pràctiques culturals i que són canviants en cada lloc i moment. Tot i això, es pot dir que els mites més forts que s'han construït al voltant de les persones que cometes delictes, les víctimes, les polítiques públiques i l'opinió pública són alguns dels següents: «els immigrants són delinqüents», «la joventut cada cop delinqueix més», «els agressors sexuals no es poden reinserir», «els pobres són els que cometes els delictes», «totes les víctimes necessiten el mateix», «alguns casos s'exageren», «a les víctimes no els interessa la reinserció», «qui la fa la paga», «com més policia, menys delictes», «la societat vol més càstig» o «la política criminal es basa en l'evidència» (Varona Martínez/Zuloaga Lojo/Francés Lecumberri, 2019).

El punitivisme com a estratègia és legítim? És de les «esquerres»? És de les «dretes»?

Tot això explica que la creació de mites condueix a respostes autoritàries (i aquestes, alhora, reforcen el mite) que s'emmarquen perfectament en l'ús i l'abús del dret penal. Però és el mateix l'ús i l'abús del sistema penal? Evidentment que no. Hi ha un consens des de la Il·lustració (qüestionat exquisidament per l'abolicionisme penal) que el dret penal és una branca de l'ordenament jurídic indispensable i que el *Ius Puniendi* (dret a

castigar) de l'Estat, amb els límits i les garanties necessaris (proporcionalitat, *ultima ratio*, fragmentarietat, etc.) és capaç de protegir els béns jurídics més preuats de la nostra societat (vida, integritat física, integritat sexual, medi ambient, etc.) respectant, a més, els drets de les persones que conculquen aquests béns jurídics. Aquest ús és considerat legítim de manera àmplia, tot i reconèixer que és una estratègia des de la violència i de la por (la pena és un mal necessari, diuen els penalistes), però no el seu abús.

Es parteix de la idea que la seguretat de la societat depèn de diferents factors estructurals: social, econòmic, educatiu, etc., i no d'una intervenció més important o menys del dret penal. Ans al contrari: la intervenció penal evidencia el fracàs en la seguretat. En societats democràtiques d'estil liberal, el dret penal és la «millor» resposta que, fins ara, hem trobat com a societat per protegir els béns jurídics més importants davant d'atacs més greus.

“El que hem presenciat durant les últimes dècades és un augment del recurs a la presó i la duresa general del sistema, no un augment de la criminalitat”

No obstant això, la intervenció com a *prima ratio* (i no última) o el recurs constant al punitivisme són, en si mateixos, respostes no afinades amb un estat social i democràtic de dret i, en conseqüència, són un abús del dret penal. Passa el mateix quan les conseqüències jurídiques són desproporcionades. Un exemple d'això és la introducció de penes molt elevades per a delictes menors contra la propietat o la salut pública (per exemple, furt o tràfic de drogues), el càstig de conductes que no protegeixen veritables béns jurídics (pensem, per exemple, en l'adulteri o l'avortament en totes les formes i temps, i els delictes de sedició i rebel·lió recentment qüestionats) o la previsió de la presó permanent revisable o la presó perpètua. Tot i això, l'anàlisi de què es considera abús del dret penal en relació amb aquests principis limitadors és molt complex i depèn de molts elements d'índole social i jurídica.

Així doncs, per exemple, el Tribunal Constitucional espanyol ha considerat constitucional la presó permanent revisable i la majoria de la doctrina dels tribunals i, per descomptat, des de l'opinió pública no es qüestionen les penes privatives de llibertat per a delictes menors contra la propietat o la salut pública. En el sentit de la proporcionalitat, també és molt polèmica la reforma 10/2022 de garantia integral de la llibertat sexual.

“La creació de mites condueix a respostes autoritàries que s'emmarquen perfectament en l'abús del dret penal”

No hi ha dubte que ens trobem en un context d'inflació punitiva (política i social) (González Sánchez, 2021, pàg. 123 i ss) que convida a flexibilitzar tots aquests principis limitadors i a acceptar respostes cada cop més dures. Des de l'any 95, en què a l'Estat espanyol es va aprovar el Codi Penal de la democràcia, s'han dut a terme unes quaranta reformes de la norma. Les reformes en un Codi Penal són necessàries quan han de respondre als canvis socials. No és res que ens hagi de sorprendre. La qüestió és que totes aquestes reformes han suposat la previsió de més delictes i penes més dures, i no hauria de ser així. Això sí que crida l'atenció i cal parlar-ne. Amb Fuentes Osorio (2005, pàg. 41 i 43), considero que un dels motius és que l'instrumental penal és una mesura demostrativa de l'interès i la capacitat de resposta de les institucions polítiques, és un «coixí còmode» per al legislador. El dret penal apareix com l'heroi que soluciona el conflicte i que mostra la capacitat del govern que el fa servir, perquè s'ha convertit en un criteri de canvi polític: el dèbil que no fa front als problemes a través d'una intervenció penal, o sobre el qual recau la sospita que fa concessions als delinqüents, està condemnat a morir electoralment. Aquestes dinàmiques confereixen una rendibilitat política immediata.

Des de l'acadèmia es defensen els principis limitadors indicats del dret a castigar de l'Estat i, en general, del dret penal, però en la pràctica política i legislativa es defensa i s'utilitza el dret penal com a un mecanisme de resolució de *prima ratio*. Això respon a

dues qüestions afegides, a més de les ja esmentades. La primera, perquè vivim en una societat poc cultivada pel que fa al coneixement del delictes, les seves causes socials, els seus diferents abordatges, i amb la solució naturalitzada del càstig (gairebé òbvia, perquè el càstig travessa les nostres vides). En segon lloc, perquè des que s'ha popularitzat la cultura d'un tipus concret de seguretat, el missatge que s'ha enviat insistentment és el següent: la mà dura és la solució.

“Hi ha una clara dissociació entre l'apreciació de la inseguretat ciutadana i les reformes penals. Les qüestions relacionades amb la criminalitat no són problemes urgents per a la ciutadania; tot i això, el mite que la societat vol més càstig continua impermutable”

No obstant això, cal destacar que en els últims anys hi ha hagut una clara dissociació entre l'apreciació de la inseguretat ciutadana i les reformes penals. Si ens fixem en la dècada del 2000 al 2010, en què hi va haver profundes reformes penals bàsicament de la mà del Partit Popular, s'observa que coincideixen amb el punt més elevat de l'apreciació de la inseguretat ciutadana. En els darrers anys, però, i aquesta vegada de la mà del Partit Socialista Obrer Espanyol, les profundes reformes que s'han donat^[1] no han coincidit amb una percepció social d'inseguretat. Segons el baròmetre del CIS de l'any 2022, quan es pregunta sobre el principal problema que hi ha a Espanya, la inseguretat se situa en vintena posició: és considerada com el principal problema pel 0,5% de la població, com a segon problema per l'1,1% i el tercer problema per l'1,5%, un total del 3%. Més endavant se situen preocupacions com la crisi econòmica, l'atur, els problemes polítics en general, la sanitat, el mal comportament dels polítics, problemes relacionats amb la qualitat de l'ocupació, el canvi climàtic o l'educació. I durant els cinc anys anteriors se segueix la mateixa tònica, d'acord amb el CIS. Així doncs, sens dubte, en els últims anys les qüestions relacionades amb la criminalitat no són en absolut problemes urgents per a la ciutadania; tot i això, el mite que la societat vol més càstig

continua impermutable. A més a més, els estudis que analitzen l'opinió de la societat sobre quines mesures prioritzarien per resoldre la criminalitat no estan desenvolupats a Espanya, per la qual cosa s'actua en nom de la societat, però sense preguntar o investigar sobre la mateixa societat (Zuloaga Lojo, 2019, pàg. 176).

És necessari prendre consciència sobre el fet que cal abordar de manera més complexa el fenomen de la criminalitat. En aquest camí, des d'alguns feminismes, la criminologia crítica, els abolicionismes de la presó i els planejaments de la justícia restaurativa crítica, s'estan construint noves maneres de pensar sobre el delictes, les relacions amb el poder i les respostes a la criminalitat des d'eixos possiblement menys grandiloqüents, però sí més realistes i que atenen singularment les persones, les comunitats i les seves necessitats.

Bibliografia consultada:

Castillo Moro, M. *Miedo, control social y política criminal: una visión multidisciplinar de la seguridad, derechos y libertades*, Dykinson, 2016.

Fuentes Osorio, J. *Los medios de comunicación y el derecho penal*, a: Revista electrónica de ciencia penal y criminología, N.º 7, 2005.

González Sánchez, I. *Neoliberalismo y castigo*, Manresa, Belleterra Edicions, 2021.

Kleim, N. *La doctrina del shock: el auge del capitalismo del desastre*, Paidós, 2007.

Marquès i Banqué, M. *Problemas de legitimación del Derecho penal del miedo*, Política Criminal, vol.12 n.º 24, 2017.

Varona Martínez, G., Zuloaga Lojo L., Francés Lecumberri, P. *Mitos sobre delincuentes y víctimas. Argumentos contra la falsedad y la manipulación*, Fuencarral, Los libros de la Catarata, 2019.

[1] Llei Orgànica 4/2022, Llei Orgànica 6/2022, Llei Orgànica 9/2022, Llei Orgànica 10/2022, Llei Orgànica 11/2022, Llei Orgànica 14/2022

Sobre l'autora

Paz Francés Lecumberri

Doctora en Dret Penal per la Universitat Pública de Navarra, on treballa de professora (acreditada titular d'universitat), i criminòloga per la Universitat de Barcelona.

Desenvolupa la segona tesi doctoral per a l'obtenció del títol de doctora en criminologia a la Universitat Pública Basca (UPV/EHU). Activista des de fa més de 15 anys en la defensa de les persones preses i els seus familiars. La seva trajectòria investigadora s'ha centrat en els àmbits dels delictes econòmics, la presó, la justícia restaurativa i el dret penal i gènere.

Fotografia

Càmera enregistrant una conferència de premsa. Autoria: Microgen (Shutterstock).

ARTICLES CENTRALS

Estratègies feministes contra el paternalisme penal

Clara Serra i Sánchez

Pensadora feminista, filòsofa i investigadora a la Universitat de Barcelona

Actualment, hi ha un debat global obert sobre el lloc que ocupa la política penal en la construcció de la ciutadania al segle XXI. El sociòleg Loïc Wacquant és un dels principals referents d'una reflexió crítica sobre l'avenç actual dels sistemes de càstig en les democràcies liberals. La seva tesi és que l'expansió del sistema penal és una característica essencial de la fase actual del neoliberalisme. Davant del retraïment de l'estat de benestar i els sistemes de protecció social i l'augment de la incertesa i la inseguretat, els estats prometen la pau i l'ordre a través de l'enduriment dels sistemes de càstig, sistemes que, al seu torn, es dirigeixen contra les poblacions més pobres i més vulnerables. Quan no s'assenyala la desigualtat com a problema estructural i no s'aspira a atacar-ne les causes, emergeixen els discursos polítics que deslliguen la delinqüència de la pobresa, que assenyalen com a culpables individus o grups d'individus i que prometen càstigs durs per als criminals.

Als Estats Units, diversos teòrics i teòriques provinents dels estudis legals crítics i l'antiracisme fa anys que posen sobre la taula la necessitat de reflexionar sobre l'avenç del sistema carcerari. No assenyalen només les agendes conservadores, sinó també les polítiques que en les últimes dècades ha engegat el neoliberalisme progressista, sovint en nom del feminisme i les polítiques LGTB. Ni Europa ni l'Estat espanyol són una excepció d'aquesta regla. Tal com diu Ignacio González Sánchez ⁽¹⁾, «avui tenim més policies i més persones preses que fa cinquanta anys, i un Codi Penal més dur que el vigent quan Franco va morir».

En aquest context d'una expansió generalitzada de les polítiques penals a les democràcies capitalistes, cal sumar-hi l'emergència de projectes reaccionaris que ha caracteritzat l'entrada al segle XXI. L'arribada de forces d'extrema dreta a les democràcies d'Europa i del continent americà agreuja encara més el problema i mostra la urgència que els projectes democràtics surtin de la via del punitivisme. És per això que es torna radicalment determinant el tipus de política que els feminismes posen sobre la taula. Perquè la violència contra les dones és molt sovint el recurs perfecte per defensar les polítiques penals més dures. Més concretament, la violència sexual és un tema que el feminisme ha llençat a l'arena pública de les democràcies actuals i que ha provocat una demanda social de càstigs importants com a resposta als delictes que l'engloben.

“La violència contra les dones és molt sovint el recurs perfecte per defensar les polítiques penals més dures. I això contribueix a consolidar un sentit comú reaccionari”

La penalista nord-americana Aya Gruber [\(2\)](#) argumenta que una part important del feminisme estatunidenc s'ha convertit en col·laborador necessari de la política carcerària, expandint el poder de la policia i els fiscals, promocionant el càstig per resoldre problemes i desviant els recursos cap al sistema penal i no cap a les comunitats marginades. És evident que aquestes receptes polítiques són una arma de l'enemic i contribueixen a consolidar un sentit comú reaccionari. Només cal veure com els discursos de líders del Front Nacional a França o de Vox a Espanya es fan servir per criminalitzar poblacions migrants o defensar la pena de mort.

La política feminista desplegada a l'Estat espanyol ha estat sempre marcada per una forta confiança en la via penal, amb legislacions contra la violència de gènere que han convertit la denúncia judicial gairebé en l'únic camí per demanar ajuda per part de les dones. La crisi del 2008, que va desencadenar retallades pressupostàries contínues en les polítiques d'igualtat, va consolidar l'enfocament punitiu. Després de successives

reformes que van recarregar el nostre Codi Penal fins a convertir-lo en un dels més durs d'Europa, algunes penes per als delictes de violació han arribat a equiparar-se a les penes per homicidi. I, tanmateix, els debats actuals al voltant de la violència sexual demostren que una gran part de la ciutadania sempre està disposada a demanar més duresa penal i que ni tan sols sembla que les esquerres vulguin fer una pedagogia antipunitiva. El debat públic al qual ha donat lloc la Llei Orgànica 10/2022, de garantia integral de la llibertat sexual, la coneguda com a llei del només sí és sí, és la prova evident que un cop el punitivisme ha permeat en el sentit comú, no hi ha res que activi més la sensació d'inseguretat que la idea de delinqüents sortint de les presons. Un fet que després l'extrema dreta pot alimentar al seu favor.

El feminisme institucional, embarcat també a la via punitiva, ha contribuït a generar un debat sobre les penes que ens deixa venuts davant l'extrema dreta. Actualment, els feminismes es troben davant d'un repte importantíssim: com abordar la violència i quins discursos construir al seu voltant. Quines polítiques públiques cal posar en marxa és una de les qüestions polítiques més sensibles i delicades a què ens enfrontem. En això ens juguem la possibilitat d'escapar dels marcs de l'extrema dreta o el risc de caure-hi totalment, i col·laborar en l'avenç de sentits comuns punitius i reaccionaris.

“El repte dels feminismes és com abordar la violència i quins discursos construir. Ens juguem escapar dels marcs de l'extrema dreta o caure-hi totalment”

Em vull aturar en dues qüestions estratègiques que un feminisme no punitiu ha d'incorporar si pretén abordar la violència contra les dones, qüestions que continuen estant totalment absents dels enfocaments dominants de les polítiques públiques i els discursos hegemònics.

D'una banda, el punitivisme és una rendició. Com ha assenyalat en nombroses ocasions la feminista Laura Macaya, requereix una determinada construcció de la

masculinitat i de la feminitat. La primera es presenta com una masculinitat natural, irremeiablement perillosa i violenta per a les dones. La naturalització d'aquesta masculinitat depredadora, l'assumpció de la inevitabilitat d'aquest perill, serveix per construir discursos socials en què s'instrueix les dones perquè es cuidin, i se les fa responsables de posar-se fora de perill, per exemple, a partir de la seva pròpia inhibició sexual. L'altra cara de la moneda d'aquesta masculinitat irrefrenablement violenta és una feminitat retreta i vulnerable, completament necessitada de protecció i atrapada de manera insuperable al lloc de la víctima. Aquesta mirada essencialista i determinista sobre els homes i les dones ha recorregut i recorre les polítiques d'igualtat, especialment les polítiques contra la violència de gènere, i determina el tipus de resposta que es dona a la violència des d'organitzacions i institucions.

Per aquest motiu, una de les estratègies que, davant dels enfocaments clàssics, hem d'introduir per combatre la violència des de mirades no punitives, és el treball amb homes i el desenvolupament de polítiques dirigides a contrarestar el poder dels imperatius de la masculinitat hegemònica. Precisament en la mesura en què el feminisme aborda un veritable problema, és a dir, una estructura de dominació i desigualtat arrelada profundament dins del nostre sistema social i cultural, la seva única solució no pot ser la de castigar individus particulars.

Si hi ha alguna cosa que ha faltat, i continua absent en les polítiques institucionals contra la violència, és la qüestió de la masculinitat que, lluny de ser un fenomen natural i inevitable, és una construcció social en què tots i totes estem involucrats. Si el patriarcat és una estructura, si precedeix els subjectes individuals i continua existint després d'aquests, si continuarà condicionant el nostre lloc al món, generant mandats i prohibicions sobre els nostres comportaments i els nostres rols, el problema no se soluciona mitjançant la presó i el càstig. «La perpetuació de la violència masculina a través de l'ensenyament d'un model de relacions de dominació arriba als infants a través de dones i homes», afirma bell hooks (3).

“Una de les estratègies per combatre la violència des de mirades no punitives és el treball amb

homes i les polítiques dirigides a contrarestar el poder de la masculinitat hegemònica”

De fet, l'atenció feminista cap a la qüestió de la masculinitat ens hauria de portar cap a una comprensió més complexa i més àmplia del que podem entendre com a violències de gènere. Rita Segato sosté que una gran part de les expressions de violència masculina dirigides a perpetuar la masculinitat també es dirigeixen contra els homes. Aquesta cultura de la violència en què els homes són instruïts des de la infantesa els col·loca no només com a agressors, sinó també com a víctimes i, per tant, com a objectes d'un malestar que també ha de ser mencionat pel feminisme. La impossibilitat de gestionar la violència masculina per part dels mateixos homes, la manca d'eines per plantar-hi cara, la manca d'atenció social i la resposta col·lectiva davant d'aquesta és inseparable del fet que una gran part de la frustració, la ràbia i la ira masculines es descarregui contra les dones.

El feminisme, per tant, ha d'assenyalar el caràcter jeràrquic del patriarcat entre els homes, les relacions de maltractament, la cultura de la humiliació i les formes de violència, i ha d'ensenyar els mateixos homes a poder escapar d'aquesta violència. No només per no exercir-la contra les dones, sinó perquè, des del primer moment, puguin no acceptar-la i no patir-la com a homes. Això obre una tasca urgent que ens involucra com a societat a molts nivells, des dels discursos feministes i les intervencions educatives, fins als recursos institucionals que han de posar en marxa les lleis. Que els homes poden canviar o, fins i tot, que els homes poden tenir bons motius per desitjar canviar és la premissa on es basa tot feminisme que aspiro a la transformació social i no al càstig.

D'altra banda, el punitivisme representa una renúncia. La consideració dels homes com a irreparables agressors innats comporta, com a correlat necessari, la concepció de les dones com a víctimes estancades en la posició de qui rep l'acció i el dany d'altres sense cap marge per a l'acció pròpia. El punitivisme atrapa les dones en la passivitat i posa en marxa discursos, pràctiques i lleis paternalistes que, en nom de la protecció, acaba negant qualsevol agència a les mateixes víctimes. Així doncs, molt sovint, les nostres

institucions assumeixen la tasca de tutelar totes les víctimes com a menors traslladant a la societat i a elles mateixes la idea que no poden tenir cap responsabilitat sobre la seva pròpia recuperació.

“La cultura de la violència en què els homes són instruïts des de la infantesa els col·loca no només com a agressors, sinó també com a víctimes i, per tant, com a objectes d’un malestar que també ha de ser mencionat pel feminisme”

En el marc d’aquestes perspectives, les lleis espanyoles contra la violència han impossibilitat algunes de les principals estratègies d’una justícia restaurativa. La Llei 1/2004, del 28 de desembre, de mesures de protecció integral contra la violència de gènere, va incloure la prohibició explícita de la mediació com a estratègia alternativa o complementària al procés penal. Gairebé dues dècades després, la Llei Orgànica 10/2022, de garantia integral de la llibertat sexual, ha tornat a negar aquesta via com a opció. El que s’ha considerat una eina de justícia vàlida per a conflictes bèl·lics o casos de terrorisme, que una víctima s’assegui a dialogar amb el seu agressor, es prohibeix directament per a les dones.

L’Estat sap què convé a les víctimes i n’assumeix la protecció i la tutela, fins i tot contra la possibilitat que elles puguin dir què necessiten per a la seva recuperació. És això el que acaba abocant moltes dones a emprendre un procediment judicial que, en alguns casos, preferirien no emprendre i els efectes del qual poden ser revictimitzadors. La via judicial ha d’existir, però no podem empènyer obligatòriament les víctimes cap a aquest únic camí ni hem de fer de la denúncia la condició o el requisit principal per poder ser escoltades per les institucions (per accedir a ajudes, a serveis d’atenció o fins i tot a recursos d’acollida). Per sortir de la via punitiva, és a dir, per pensar la justícia de cara a la recuperació i no de cara al càstig, també és necessari posar en marxa estratègies feministes complementàries en què les mateixes dones puguin saber què

necessiten i siguin escoltades. No convertir l'acompanyament en una tutela infantilitzadora ha de ser una de les apostes feministes.

“La via judicial ha d'existir, però no podem empènyer obligatòriament les víctimes cap a aquest únic camí, ni hem de fer de la denúncia la condició per poder ser escoltades per les institucions”

L'austeritat de la segona dècada d'aquest segle ha deixat sense desplegar les polítiques més enllà de la via penal, les que depenen més de la inversió per part dels governs i les institucions. Necessitem polítiques educatives i culturals per transformar els sentits comuns compartits. I necessitem polítiques redistributives, que posin en mans de les dones més recursos i eines, que les facin més autònomes i més capaces de decidir, més armades i menys exposades a la precarietat i les violències. Les polítiques més enllà d'allò penal no són les més rendibles electoralment i tampoc són les més barates, però són les més eficaces.

El principal problema que els feminismes crítics tenen amb les solucions punitives és aquest desacord profund amb l'anàlisi de la qüestió de la qual se'n dedueixen aquestes receptes. Al patriarcat no se'l jutjarà mai al banc dels acusats i, per tant, qualsevol política centrada en la via penal deixarà intacte el problema de fons. Per abordar-lo cal fugir d'alguns dels principals paranyos on les polítiques de les últimes dècades ens han tancat. Cal canviar la mirada. Es tracta de passar d'una política de la derrota (una que, a més, servirà a l'extrema dreta per consolidar els seus discursos), a una política que estigui convençuda que homes i dones volem canviar. És per això que podríem creure que, junts, podem posar en marxa una altra societat més justa que la que tenim.

[1] *Neoliberalismo y castigo*, Bellaterra, 2021.

[2] Gruber, Aya *The Feminist War on Crime. The Unexpected Role of Women's Liberation in Mass Incarceration*, University of California Press, 2020.

[3] hooks, bell *El deseo de cambiar*, Bellaterra, 2021.

Aquest article és una traducció de l'original, escrit en castellà.

Sobre l'autora

Clara Serra i Sánchez

Pensadora feminista i filòsofa, col·labora com a investigadora a la Universitat de Barcelona. És autora de *Leonas y zorras: estrategias políticas feministas* (2018) i editora de *Alianzas Rebeldes. Un feminismo más allá de la identidad* (2021). Va ser diputada per Podemos a l'Assemblea de Madrid entre 2015 i 2019 i, posteriorment, per Más Madrid fins al 2019.

Fotografia

Agents de la policia nacional espanyola davant la manifestació del Dia Internacional de la Dona a Granada, Espanya, el 8 de març de 2023. Autoria: Víctor Martín Dorronsoro (Shutterstock).

ARTICLES CENTRALS

Ètica de la cura per a més seguretat i justícia

Noe Ayguasenos i Soro

Conflictòloga, experta en seguretat, extremismes violents i cultura de pau

Pocs temes hi ha tant recurrents a les converses—tant públiques com—privades— com la seguretat. En una societat canviant, de poques certeses i cada vegada més diversa, el sentiment d'inseguretat i de por irromp de manera natural i constant en la ciutadania. És una reacció fins a cert punt previsible en una situació de canvi permanent. Alhora, però, els contextos d'incertesa són propicis per a l'aparició i creixement de nous riscos.

La (in)seguretat en l'era de la incertesa, la immediatesa i la complexitat

La perpetuació i ampliació de problemes que afrontem col·lectivament obre la porta a la irrupció i creixement de determinats extremismes violents, entesos com a actors de tendències ideològiques diverses que legitimen l'ús de la violència contra els seus enemics declarats i que fonamenten els seus discursos en una visió maniquea de la realitat. Tal vegada, el major risc en aquest sentit a les societats europees actuals prové de l'extrema dreta -tot i que altres extremismes violents coneguts o per conèixer de ben segur que també intentaran treure rèdit de la situació social descrita-.

Així doncs, la percepció d'inseguretat pot perfectament ser aprofitada i, de fet, també promoguda, per cosmovisions extremistes que apunten uns responsables clars de les pors de les persones i seguidament els declaren enemics sobre els quals és legítim utilitzar la violència. Aquesta és ja una situació preocupant de present, l'evolució de la qual s'accelerarà en contextos de por creixent i de necessitat d'ajusticiament.

“S’acostuma a entendre la seguretat com la gestió ciutadana vers la delinqüència, i poc en d’altres àmbits com el personal, la xarxa emocional, la precarietat laboral, la crisi alimentària, la malaltia, els conflictes bèl·lics

El paper de les xarxes socials en aquesta percepció d’inestabilitat és també especialment rellevant, ja que difonen i amplifiquen versions que contribueixen a la polarització tòxica i, alhora, escurcen la caducitat dels fets i generen una major incertesa, consolidant la base de l’era de la immediatesa. En aquesta nova realitat comunicativa els mitjans generalistes sovint també entren en l’espiral de la simplificació comunicativa i les anàlisis superficials, factors que contribueixen a la inèrcia social de cerca de solucions “fàcils” i ràpides per a situacions complexes i multidimensionals.

Tot i estar davant d’un dels moments més segurs de la història de la humanitat, hi ha una percepció d’inseguretat creixent. Són molts els elements que a dia d’avui ens provoquen pors, angioixes i incerteses i, si no tenim a l’abast recursos per sostenir-los, poden alterar-nos altament les percepcions quotidianes i minvar-nos el benestar més enllà dels riscos concrets existents. Al cap i a la fi, i independentment de com sigui entesa, la seguretat condiciona la llibertat.

El model públic de gestió de la inseguretat

Estem molt preocupades per la inseguretat relacionada amb el civisme i el delicte, però realment poc ocupades per la seguretat en termes generals^[1]. És per això que s’acostuma a entendre la seguretat tant a nivell públic com privat com la gestió ciutadana vers la delinqüència, i poc en d’altres àmbits com el personal, la xarxa emocional, la precarietat laboral, la crisi alimentària, la malaltia, els conflictes bèl·lics, i un llarg etcètera.

Són diverses les estratègies possibles per gestionar la inseguretat i per desenvolupar polítiques des d'una òptica de seguretat integral. Malauradament, la tendència majoritària és respondre les pors ciutadanes amb grans amenaces -que, paradoxalment, causen por-, tot promovent la cultura del càstig.

“El model punitivista de “qui la fa, la paga” evidencia que les institucions i els sistemes esdevenen també provocadors o perpetuadors de violències, les quals tendeixen a retroalimentar- se”

Les mesures característiques d'aquest model són aquelles que busquen enfortir la via estrictament punitivista i retributiva -“el codi penal i el càstig ens salvaran de tots els mals, els propis i els aliens”-. Es tracta d'una estratègia política de seguretat tradicional, basada en un sistema binari d'amic-enemic, que no humanitza, que no contempla les relacions ni la complexitat multicausal i que, per tant, suposa una escenificació altament ineficaç per a millorar la qualitat de vida de les persones. Ans al contrari, les conseqüències de la implementació d'aquest paradigma són l'accentuació de les desigualtats i la segregació, així com una polarització creixent en relació a cada vegada més eixos de dominació. Construeix una realitat artificial de blancs i negres, de bons i dolents, i dibuixa un món que aparentment és simple quan, paral·lelament, complica la vida diària i la convivència.

Aquest model punitivista de “qui la fa, la paga” evidencia que les institucions i els sistemes esdevenen també provocadors o perpetuadors de violències, les quals tendeixen a retroalimentar-se. Implica, alhora, una renúncia a la responsabilitat col·lectiva i a la possibilitat de prevenir i gestionar les violències mitjançant la identificació i abordatge de les seves causes diverses -sobretot socials-. Es tracta d'un model que potencia l'individualisme per sobre d'una perspectiva de cura i ajuda mútua; un paradigma que nega la construcció compartida, i que renuncia a mirar a qui hauria de ser al centre: les víctimes. Aquest conjunt de constatacions ens aboquen a plantejar

alternatives al model merament retributiu (o de venjança), a optar per models que incloguin com a objectiu principal i real l'oferiment d'oportunitats de socialització constructiva.

La mera aplicació d'un punitivisme de càstigs "exemplars" com a via de dissuasió ens destapa governadors impotents davant de les situacions descrites. Decisors incapaços d'afrontar la complexitat dels fenòmens socials de manera integral, i decisors que - voluntàriament o involuntàriament- acaben legitimant les percepcions de por i inseguretat. Des de la gestió pública, anar a remolc de les veus que demanen més penes i més grans, i que no suporten cap nivell de risc a les seves vides, suposa la dimissió respecte de la responsabilitat de construcció social àmplia i positiva. Provocar o fer seguidisme de les demandes punitives fa perdre profunditat en l'anàlisi dels problemes i accepta implícitament certa infantilització de la ciutadania, promovent falses creences sobre societats absolutament protegides de tots els mals.

“Dissenyar la política pública des de l'angoixa i la victimització no és recomanable ni hauria de ser admissible: posa en escac la convivència pacífica i la cohesió social”

Aquesta sobreactuació dels poders públics és un mode de gestió que renuncia a l'abordatge de llarg termini i que accepta ser un actor només reactiu, condicionat per les emocions més bàsiques de certs sectors. Dissenyar la política pública des de l'angoixa i la victimització no és recomanable ni hauria de ser admissible. L'evidència ens senyala que no augmenta la percepció de seguretat ni millora els índex objectius. Contràriament, ens posa en escac la convivència pacífica i la cohesió social.

La proposta alternativa, inclusiva i que va més enllà del curt termini, requereix d'estratègies radicalment diferents. Cal responsabilitat i valentia, pedagogia i construcció compartida quan les línies d'acció siguin impopulars. Deixar-se portar per sentiments, sensacions i voluntats de venjança per afrontar els reptes en seguretat i

justícia, condueix a alimentar models que contribueixen a la retallada i retrocés de drets i llibertats. La societat diversa, canviant i accelerada que tenim demanda aproximacions integrals i abordatges complexos que incloguin tots els actors socials, no exclusivament els policials. Qualsevol solució màgica o simple, o bé és una equivocació o bé un parany.

La necessitat d'una coproducció de polítiques des de la cultura de pau

Les polítiques públiques han de tenir com a objectiu enfortir i millorar la xarxa de suport, la interrelació i reconeixement del veïnatge, i el treball per la igualtat de drets i oportunitats. Per assolir-ho, cal advocar per la promoció d'una política multiagencial, on l'acció política i l'acció social vagin de la mà, i s'ha d'apostar per la protecció col·lectiva des de la cultura de la cura, en contraposició a la cultura del càstig que alimenta la política del "control social" i del judici moral.

Treballar per un model integral i col·laboratiu als nostres carrers, pobles i ciutats, suposa cedir un especial protagonisme a la coproducció i coordinació en qüestions com el disseny ambiental, els programes d'oci o la reparació del desordre físic. És fonamental una participació ciutadana que es desenvolupi de diverses maneres, directes o indirectes, i que promoció eines vàlides com les marxes exploratòries[2] i la implicació en els espais públics i en recerques qualitatives. Això implica treballar amb les persones que es troben en situació de més vulnerabilitat, perquè continua sent un repte la democratització de les veus, la redefinició de les relacions de poder i la correcció de biaixos de la representativitat en la participació ciutadana, tant en la determinació d'indicadors en les enquestes com en l'extensió d'eines col·laboratives reals i sistemàtiques als barris.

“La societat diversa, canviant i accelerada que tenim demanda aproximacions integrals i abordatges complexos que incloguin tots els actors socials, no exclusivament els policials”

Una major i més consistent cohesió social estendrà el paradigma de cooperació des de la diferència, i reduirà l'individualisme i la competència a la qual ens sotmeten sovint els ritmes de diferents actors d'influència. Les societats amb més xarxa i amb una cohesió interna més sòlida, són societats on, d'una banda, els factors desencadenants de les inseguretats són menys presents i, d'altra banda, són societats més resilients a l'adversitat, menys propenses a les percepcions subjectives d'inseguretat.

Per a tendir cap a aquest escenari és una gran oportunitat partir de l'àmbit local, ja que té un paper clau en la provisió de seguretat i justícia, per exemple, mitjançant les ordenances de convivència i civisme com a eines de transformació, i no com a extensions subsidiàries del codi penal, com ha succeït durant molt temps.

Així mateix, aquesta aposta ha de partir d'una òptica feminista, mirada que des de fa dècades assenyala els vincles entre allò local i allò global i entre allò personal -quotidià- i allò polític. Des del feminisme, es defensa que les qüestions relacionades amb la intimitat "tenen una gran importància política en la mesura que la seva forma i naturalesa estan determinades per relacions de poder que es desenvolupen en diversos contextos, des de la llar fins a l'economia política mundial".^[3] De la mateixa manera, la teoria de política exterior feminista que es desenvolupa des de les relacions internacionals, té molt de recorregut en seguretat interior i local, també.

“En les societats amb més xarxa i cohesió interna més sòlida els factors desencadenants de les inseguretats són menys presents; són societats més resilients a l'adversitat”

Des de la política pública responsable cal treballar amb el propòsit d'enfortir comunitats i xarxes per tal de construir societats segures, de cura, amb capacitats per dissuadir bona part de les inseguretats i els danys. No es tracta de sobresponsabilitzar la ciutadania, però sí d'apostar per la cultura del compromís, i per una societat que tingui recursos per transformar els conflictes en oportunitats, que promogui un veritable arrelament i una construcció d'identitats compartides i igualitàries. A tall

d'exemple, les polítiques de millora de barris que han articulat la redistribució i l'acció comunitària han mostrat un impacte positiu en els nivells de seguretat.[4]

Cal tenir present, però, que perdre de vista l'ètica de la cura i la cultura de pau alhora que es promou la implicació ciutadana podria incrementar el *vigilantisme* i els policies de balcó[5] (patrulles veïnals, somatents[6]), dinàmiques que sovint es fonamenten en principis de discriminació i venjança o que confonen els conflictes de convivència amb els problemes de violència i s'acaben convertint en eines per mantenir ordres morals.

Per un nou abordatge de la seguretat i la justícia

Hi ha una necessitat de l'existència de polítiques públiques de seguretat i justícia amb mirada holística, amb atenció a les causes i sense limitar-nos a reaccionar davant de les conseqüències visibles. Sense desocupar-nos del curt termini, cal mirada llarga. De la mateixa manera, la (in)seguretat no es pot entendre com allò que passa quan es causa una víctima. Abordar la seguretat implica gestionar qüestions personals i socials alhora, sovint d'arrel sistèmic i institucional. Des d'aquesta mateixa lògica, hi ha una bona part de la seguretat i de la seva percepció subjectiva que té a veure amb què fem com a societat amb les persones que han comès delictes, com prevenim la reincidència i com promovem la resocialització, més enllà de les penes privatives de llibertat. És a dir, bona part de la percepció de seguretat recau en què fem en l'àmbit de la justícia amb aquells que han incomplert el codi penal.

“Perdre de vista l'ètica de la cura i la cultura de pau alhora que es promou la implicació ciutadana podria incrementar el *vigilantisme* i els policies de balcó”

Com s'ha comentat, tenim un escenari eminentment retributiu, que es manté tot i sabent que la major amenaça de pena no garanteix una menor comissió de delictes, i alhora sabent que la reinserció a la societat des d'una privació de llibertat amb un exclusiva orientació al càstig és enormement difícil. La urgència per gestionar episodis

violents, no pot apaivagar la mirada llarga que requereix fer política. De la mateixa manera, cal tenir present que la vocació única per una neutralització temporal dels possibles perills (pres a la presó per un temps limitat), acaba delimitant una vocació de reparació real de la víctima i de reinserció també real i progressiva del victimari a la societat.

Per tot plegat, cal repensar l'actual paradigma majoritari de seguretat i de justícia, i transicionar de la política de l'odi a la política de l'amor, tant en les dimensions públiques i privades:

En primer lloc, cal estendre com a signe identitari la cultura de la pau, una cultura que faciliti la gestió alternativa de conflictes i aposti per una justícia restaurativa. No hi ha cap estudi empíric, ni cap experiència que demostrï que el món serà més segur exclusivament amb més punitivisme, més retribució, més mà dura, i més presons. Se'ns fa del tot indispensable transitar des d'aquest model a un de restaurador, per avançar cap a una societat més cohesionada, humanista i on els valors de la cura ho impregnin tot: des de la prevenció fins a la gestió i la intervenció.

“Cal invertir en política social i enfortir altres actors institucionals i comunitaris que treballen dia rere dia amb les persones més afectades per les violències”

En segon lloc, la seguretat a la nostra societat no hauria de ser una competència atribuïda a la policia, o no només de la policia. La seguretat en tota la seva amplitud és responsabilitat de totes les disciplines amb afectació a les persones, amb especial èmfasi en l'activitat preventiva que garanteixi situacions de desenvolupament personal sanes i identificades amb la societat a la qual pertanyen. En aquest sentit, cal invertir en política social i enfortir altres actors institucionals i comunitaris que treballen dia rere dia amb les persones més afectades per les violències.

En tercer lloc, les víctimes han de ser al centre del sistema, i això vol dir que cal identificar quines són les vies més efectives per escoltar-les i reparar-les pels danys patits. El càstig del victimari té un efecte reparador en les víctimes? L'evidència també ens diu que no. Quan hi ha una activitat delictiva, la prioritat d'acció ha de passar per una justícia restauradora on la víctima prengui el protagonisme i es traspassi el pes de l'acció a la reparació, per davant de la retribució. Aquest marc d'acció s'enfoca a les necessitats personals, i alhora promou i ofereix oportunitats en el pla d'un desenvolupament empàtic que augmenta la probabilitat de reinserció pel que fa a les persones autores de delictes. Processos de mediació, facilitació i acció comunitària són necessaris per a una implementació generalitzada d'aquest enfocament.

Des del punt de partida que suposa l'acceptació d'aquests tres pilars de la seguretat individual i col·lectiva, cal enfocar-se a la prevenció de la inseguretat i la provenció dels conflictes, sobre les causes de les mateixes i des dels drets humans i la justícia global. És un enfocament de fonament ètic, però també necessari per criteris de responsabilitat vers tots els ciutadans i ciutadanes, per l'obligada recerca d'eficàcia en el repte de construir societats col·lectivament més segures i justes.

[1] Enquesta ICIP 2022 “Convivència i cohesió a Catalunya”, publicada el març de 2023.

[2] Les marxes exploratòries són una metodologia feminista participativa i dinàmica. L'objectiu es detectar aspectes urbans que afecten la percepció de seguretat o d'inseguretat i altres paràmetres per analitzar la qualitat urbana de manera més general, i de quina manera el disseny i la gestió de l'espai públic pot millorar la nostra vida quotidiana. El concepte de marxes exploratòries es va desenvolupar al Canadà, l'any 1989, pel Comitè d'acció de la regió metropolitana de Toronto responent a la violència feta contra les dones i les criatures (METRAC). Veure el web <https://equalsaree.org/>

[3] Conway, M. “La seguretat nacional i les cures: dues cares de la mateixa moneda” a *Per la Pau* “Reorientant la seguretat des del feminisme”, ICIP, número 39, gener 2021.

[4] Harada, M., & Smith, D. M. *Política distributiva i delinqüència*, 2021. Disponible a SSRN 3392733.

[5] Quan un ciutadà s'erigeix amb autoritat per jutjar o determinar si una conducta és adient o no, i actua en conseqüència, enlloc d'avisar els cossos de seguretat.

[6] Els sometents són pagesos que s'autorganitzen per vigilar i evitar els robatoris als seus camps. El nom té l'origen en els antics sometent, organització paramilitar d'autoprotecció civil, que defensava la terra en temps de conflicte bèl·lic.

[7] “Provenir” vol dir proveir a les persones i als grups les aptituds necessàries per a afrontar un conflicte. La provenció es diferencia de la prevenció de conflictes en què el seu objectiu no és evitar el conflicte sinó aprendre com afrontar-lo.

Sobre l'autora

Noe Ayguasenosa i Soro

Diplomada en Gestió i Administració Pública i en Cultura de Pau per la Càtedra UNESCO de Cultura de Pau, postgraduada en Seguretat Pública per la Universitat Oberta de Catalunya (UOC) i màster en Prevenció de la Radicalització Violenta per la Universitat de Barcelona (UB) i en Conflictologia (UOC). Militant del Moviment per la Pau de Catalunya. És assessora del Gabinet de la consellera de Justícia, Drets i Memòria de la Generalitat de Catalunya (2023).

Fotografia

Multitud irreconeixible al carrer. Autoria: Aleksandr Ozerov (Shutterstock).

ARTICLES CENTRALS

La justícia restaurativa, un camí de sanació

Teiahsha Bankhead i Rachel V. Brown

Bankhead és directora de Restorative Justice for Oakland Youth. Brown és directora de The Every Mikkle Foundation.

La justícia restaurativa sana, mentre que la justícia retributiva fereix. La justícia restaurativa es basa en els principis d'una justícia reparadora, al contrari del que succeeix amb la que lesiona o danya. La justícia retributiva es pregunta qui ha provocat un dany i exigeix un càstig que produeix, com a retribució, encara més perjudicis. El sistema carcerari és el que s'encarrega després d'empresonar els agressors, sense sotmetre'ls a un procés en què veritablement puguin assumir la responsabilitat per les seves accions. En canvi, la justícia restaurativa combina un alt grau de rendició de comptes pels danys comesos, alhora que ofereix un suport important de reparació. Implica "un procés mitjançant el qual totes les parts afectades per una injustícia tenen l'oportunitat d'analitzar-ne les conseqüències i decidir què poden fer per rectificar-la" (Braithwaite, 2022, pàg. 7). Per tant, la justícia restaurativa és un conjunt de pràctiques i principis, i alhora una visió integral que fomenta el benestar i la reparació dels danys.

Com que és un conjunt d'eines i també un plantejament que encarna la creació i la defensa d'un món més just, la justícia restaurativa representa una manera d'actuar que col·loca l'equitat participativa en el centre i aporta un equilibri en les relacions de poder. Així, manté aquest equilibri amb un enfocament basat en valors com a resposta al conflicte i la injustícia, i se centra simultàniament en la persona que ha provocat el dany, la persona que ha estat perjudicada, així com la comunitat. (Ryan i Ruddy, 2015); restaura la pèrdua de poder que perceben les persones participants i, a la vegada, les empodera per emprendre el camí de la reparació. Per ajudar encara més els participants

en aquest camí, la justícia restaurativa també utilitza pràctiques estructurals i relacionals per assolir uns principis restauratius generals. És, de fet, una filosofia que es pot desenvolupar a la pràctica per construir comunitat i transformar conflictes.

Les persones estem interconnectades i, per tant, la violència contra una persona no només té efectes sobre la víctima, sinó que acaba impactant en la comunitat i en totes aquelles amb qui aquesta interacciona. La justícia restaurativa reconeix aquesta màxima i pretén guarir holísticament la comunitat i els seus membres.

“La justícia restaurativa sana, perquè combina la rendició de comptes i la reparació”

La justícia restaurativa no és cap fenomen recent, sinó que és una tradició mil·lenària originària de cultures indígenes d'arreu del món (Walker, 2012). Tant les converses, com la reparació econòmica i els mètodes per participar en una vida sostenible són estratègies restauratives vàlides. Tanmateix, l'element central i més conegut de la pràctica restaurativa és crear un espai en cercle. La justícia restaurativa es practica normalment amb les persones assegudes en un cercle per “abordar de quina manera s’han vist afectades i arribar a un acord sobre què cal fer per reparar el dany causat” (Pointer et al., 2023, pàg. 2). Com que té forma de circumferència, tothom està representat al mateix nivell i permet mirar-se i escoltar-se plenament els uns als altres. Els cercles han demostrat ser un espai eficaç per abordar diàlegs fonamentals per al procés de cura.

Els tres cercles de la justícia restaurativa

En la pràctica de la justícia restaurativa hi ha tres tipus de cercles àmpliament acceptats: els cercles d'enfortiment comunitari o cercles de promoció de pau (nivell 1), els cercles de gestió de conflictes o de reparació de danys (nivell 2) i els cercles de reintegració (nivell 3) (Davis, 2018). Des de fora, pot semblar que tots tres tipus de cercles tenen elements similars pel que fa a l'estructura (forma de cercle, objecte distintiu per parlar i una peça central) i al seu desenvolupament (introducció,

establiment de temes i conclusions, valors i acords, jocs, ritual i cerimònia). Tanmateix, el contingut, la finalitat i els tipus de participants són diferents.

Nivell 1: cercles d'enfortiment comunitari

Són l'eix central i el pilar de les pràctiques de justícia restaurativa. Tant és si es tracta d'una presó, d'una escola, d'una comunitat, d'una oficina o d'una família; nou de cada deu vegades qui adopta un enfocament restauratiu ho fa perquè s'implica en promoure el sentit de comunitat.

L'aplicació d'un gran nombre de cercles d'enfortiment comunitari demostra ser una solució sostenible si es practica regularment, fins i tot diàriament, amb la finalitat d'aprofundir en les relacions interpersonals i en les connexions personals entre els membres que hi participen (Huguley et al., 2020; Wadhwa, 2016).

Tots els cercles requereixen d'una planificació prèvia. Tanmateix, els cercles d'enfortiment comunitari no exigeixen massa preparació ni una coordinació a llarg termini amb els seus membres un cop el procés s'ha tancat, com passa amb els altres tipus de cercles. “Quan hi participa la comunitat, la resolució d'un conflicte pot respondre a l'interès tant de la víctima com de l'agressor i la comunitat, sense haver d'aplicar el que estableix la llei. Per tant, a l'hora de formar consells restauratius, són els membres d'una comunitat —i no pas una institució— els que exerceixen l'autoritat” (Beck, 2012, pàg. 387).

“La violència contra una persona no només té efectes sobre la pròpia víctima, sinó que acaba impactant en la comunitat i en totes aquelles amb qui aquesta interacciona”

L'objectiu dels cercles d'enfortiment comunitari és aprofundir en les relacions. S'espera que els participants siguin autèntics i es mostrin com realment són. Es crea un entorn d'honestetat radical on tothom té la legitimitat de “ser real” i de no ser jutjat per les

seves opinions o per les experiències que ha viscut. Les persones que hi participen també poden ser escollides i convidades per motius concrets; poden ser membres d'una classe o associació específica, o bé d'un grup amb afinitats o interessos comuns. El que han de fer és mirar-se als ulls —una pràctica anomenada *sawubona*— per connectar entre sí i treballar conjuntament.

Nivell 2: cercles de gestió de conflictes (també denominats cercles de reparació de danys)

Les persones que coneixen de fa poc les pràctiques de la justícia restaurativa, o que hi estan poc familiaritzades, normalment demanen una intervenció en la fase inicial d'afrontar un conflicte, amb l'objectiu de resoldre'l i tractar una injustícia clarament identificable. Volen un procés just i equitatiu per resoldre un conflicte angoixant on s'escolti la veu de totes les persones afectades. Així mateix, aspiren a participar en un procés que pot acabar amb una sensació de plena satisfacció quan s'aconsegueix un veritable desgreuge i a una reparació autèntica de la fractura social.

Perquè funcionin els cercles de gestió de conflictes, les persones han de mostrar-se obertes i vulnerables davant de tots els membres (Martínez et al., 2022). A partir d'aquesta vulnerabilitat, idealment s'assolirà una transformació sostenible i preventiva. Aquest element preventiu és cada vegada més important a l'hora d'avaluar-ne l'eficàcia perquè, tot i que la justícia restaurativa és eficaç per resoldre aquests conflictes, també representa un avantatge si s'analitza com a mesura preventiva per evitar que es repeteixin els mateixos conflictes.

Els cercles de gestió de conflictes també inclouen tots els elements estructurals i relacionals dels altres cercles. El contingut és el diàleg, que conclou en un consens sobre un pla basat en l'assumpció de responsabilitats i en la reparació del dany causat, i que inclou un acompanyament per aconseguir-ho. El pla d'assumpció de responsabilitats pot ser tan senzill com una disculpa o un reconeixement de la injustícia; però també pot ser més complex i convertir-se en un servei i una restitució durant anys.

“El cercle és l’element central de la pràctica restaurativa: permet mirar-se i escoltar-se plenament els uns als altres, abordar el diàleg i el procés de cura”

Abans que s’estableixi el cercle cal tenir en compte que es requereix d’una planificació i una preparació personal destacables. Això inclou la preparació de la majoria de persones afectades, així com de les persones que han causat el dany. Per tant, aquests tipus de cercles comporten una dedicació intensa per part de la persona facilitadora i dels assistents. A més, gran part del treball emocional d’aquests cercles s’aconsegueix durant el procés de preparació.

A banda de la participació de les persones més afectades pel dany provocat – i això inclou tant les víctimes com els responsables causants del greuge-, també hi poden assistir persones que han estat testimonis del dany o n’han patit les conseqüències.

Nivell 3: cercles de reinserció (també denominats cercles de suport i rendició de comptes)

Els cercles de reinserció són una eina essencial per donar suport a les persones que tornen a una comunitat després d’haver estat excloses o empresonades per haver comès una infracció. Són els que es practiquen menys, en part per la intensitat que implica reunir-ne els membres i agendar-ne la seva participació. No obstant això, aquests cercles s’utilitzen quan una persona que ha estat expulsada d’una comunitat per haver comès un acte lesiu o qualsevol altra ofensa demana “reintegrar-se”.

Els cercles de reinserció impliquen la participació de diversos membres de la comunitat d’àmbits diferents que poden oferir ajuda i orientació. La capacitat que tingui aquesta comunitat per oferir un suport i una rendició de comptes alta és un element clau d’aquest tipus de cercle. Entre els participants s’inclouen els membres seleccionats prèviament, persones convidades amb un rol de suport i també les persones de la comunitat amb capacitat per assignar recursos humans i materials

necessaris. La preparació és important, ja que la selecció dels membres requereix d'una reflexió profunda, com també ho exigeix arribar a acords; a més, cal tenir present el respecte per la persona a qui s'ofereix el suport i per les relacions que té amb els participants del cercle.

“La justícia restaurativa és un mètode holístic per fomentar el sentit de comunitat, resoldre conflictes i celebrar la pròpia humanitat”

Els objectius dels cercles de reinserció són acordar uns plans realistes, sostenibles i convinguts per tal d'oferir suport i establir un procés de rendició de comptes (Walker, 2015). A continuació, els cercles posteriors s'organitzen en funció de les novetats sobre les circumstàncies vitals, el benestar dels membres i l'adherència als plans acordats. Com a element central d'aquest tipus de cercle hi ha el compromís autèntic i palpable de tots els membres per oferir un suport específic que permeti una reintegració gradual de la persona i la seva adhesió als objectius del cercle.

La justícia restaurativa com a mètode holístic

Sovint les persones poc familiaritzades amb la justícia restaurativa pensen que aquesta és només un conjunt d'eines per resoldre conflictes, però en realitat va molt més enllà. És un mètode holístic per fomentar el sentit de comunitat, resoldre conflictes, celebrar la nostra pròpia humanitat i vetllar pel món. Ens orienta sobre com reparar els danys, però també ens ensenya a tenir cura de nosaltres mateixos i dels altres mitjançant un conjunt de principis que ens conviden a practicar l'exculpació d'un mateix i dels altres (Suzuki i Wood, 2017).

Tot i que aquestes pràctiques s'han adoptat durant mil·lennis, el moviment per la justícia restaurativa moderna només té cinquanta anys d'experiència (Kohn, 2010). S'ha practicat extensament sense aplicar una òptica de consciència de raça, a excepció d'uns quants líders notables que han argumentat que la raça, la classe, el gènere,

l'orientació sexual i la diversitat funcional, així com altres identitats marginades i estigmatitzades, són centrals en la seva pràctica (Davis, 2019). De fet, és crucial que reflexionem sobre aquests factors quan parlem de justícia, perquè són precisament aquestes comunitats marginades, les més afectades, victimitzades i menystingudes.

“La justícia restaurativa dona veu a les comunitats marginades i victimitzades, i promou l'equitat”

Som molts els que identifiquem el caràcter cíclic dels delictes en aquestes comunitats, però molt pocs els que estan disposats a identificar solucions sostenibles que acabin completament amb els cicles negatius. Arreu del món hi ha grups culturals oprimits que exigeixen legítimament justícia, i la justícia restaurativa el que fa és recuperar la veu atrapada als marges per donar-li centralitat, alhora que promou l'equitat i s'engrandeix la seva humanitat. Aquestes pràctiques ressonen entre les cultures indígenes dels pobles natius americans, però també a Kènia, Ghana i Sudàfrica, així com en altres nacions de l'Àfrica continental, el poble maorí de Nova Zelanda i, fins i tot, entre els ciutadans de Hull i Leeds, a Anglaterra, en un temps més recent (Liebermann, 2007).

Com es relaciona la justícia transformativa amb la justícia restaurativa?

La justícia transformativa descriu una orientació política l'objectiu de la qual és reparar els danys històrics i actuals mitjançant un plantejament reparatiu (Mingus, 2019). Té caràcter abolicionista en el sentit que afirma que el sistema penitenciari és completament nociu i violent, i que es va concebre per continuar oprimint les comunitats marginades i estigmatitzades, i per mantenir el control social sobre la llibertat d'aquests pobles. Per extensió, les presons i les forces de l'ordre perjudiquen en lloc de sanar les nostres comunitats. Els plantejaments de la justícia transformativa rebutgen els sistemes carceraris com a resposta a les violències i altres abusos, i

defensen abordar-los posant al centre la reparació i la rendició de comptes.

Tal com succeeix amb la justícia restaurativa, els pobles indígenes i tradicionals també han emprat aquests plantejaments sobre la justícia transformativa durant mil·lennis. En el cas d'aquesta última, però, els esforços s'han centrat en la reparació dels danys com a resposta directa a la violència estatal, i en evitar un sistema carcerari que és inherentment pervers i perjudicial. Alguns defensors de la justícia transformativa afirmen que "tot i que la justícia restaurativa qüestiona el sistema judicial retributiu i uneix les persones, no reconeix els problemes sociopolítics i econòmics que aborda la justícia transformativa" (Nocella, 2011, pàg. 2). La justícia transformativa imagina un futur nou i radicalment diferent, i concep unes estructures de reparació juntament amb uns sistemes circumdants més centrats en la comunitat, en les relacions, en el benestar i la salut de manera universal i integral.

“La justícia restaurativa i la justícia transformativa poden ser complementàries però les dues visions també provoquen divergència i fricció”

La qüestió sobre com la justícia restaurativa i la justícia transformativa se superposen i divergeixen en la filosofia i la pràctica ha estat objecte de nombroses anàlisis i debats. Ambdues visions poden ser complementàries i també provocar espurnes de divergència i fricció. A la Restorative Justice for Oakland Youth (RJOY), practiquem la justícia restaurativa amb un marc de justícia transformativa. Tots els programes, accions, creació de moviments i intervencions que desenvolupem i apliquem inclouen conceptes clau que beuen dels principis tant de la justícia restaurativa com de la justícia transformativa. Hi ha un aspecte en què ens distanciem significativament de la justícia transformativa, i és que nosaltres estem disposades a treballar amb la policia i els treballadors del sistema carcerari per ajudar a transformar aquest sistema i per poder tenir contacte amb els potencials usuaris del servei. Això vol dir que no ens oposem a establir cercles ni altres col·laboracions a les presons, com tampoc ens

oposem a reunir-nos amb agents de la policia i càrrecs de les forces de l'ordre.

Tot i que podem estar d'acord en què el sistema carcerari dels Estats Units (amb la creació de les patrulles d'esclaus) va ser dissenyat per oprimir les comunitats marginades i continua fent honor al llegat d'aquesta missió a través dels mètodes d'adoctrinament racista, classista i de control de la societat —tal com queda palès amb els incessants i injustificables assassinats d'homes negres desarmats—, també creiem que pot ser útil i efectiu intentar transformar el sistema si hi treballem des de dins.

En quin sentit és preferible una solució restaurativa en lloc d'una punitiva?

És totalment possible i cabdal abandonar el model penal i punitiu per passar a un model restauratiu que fomenti l'assumpció de responsabilitat individual i col·lectiva pels perjudicis causats. Un enfocament restauratiu holístic té com a resultat una taxa de reincidència menor. A la presó de San Quintín de Califòrnia, les persones que van participar en un programa de justícia restaurativa van treballar conceptes clau com la rendició de comptes, el remordiment, la sensibilització sobre l'impacte de les seves accions en les víctimes, la disculpa autèntica i el perdó, i l'índex de reincidència ha estat inferior al 2% (Benham, 2014) quan la mitjana se situa en un 64% (Linden, 2015).

Per tant, la justícia restaurativa és preferible al sistema penal punitiu clàssic perquè funciona, i perquè dona pas a una societat més sana, més feliç, més segura, més satisfeta i més productiva (Long et al., 2022). Per exemple, un home a qui vam acompanyar, que va estar empresonat durant trenta anys per homicidi i violació, va aprendre a aplicar pràctiques restauratives durant la reclusió, com són el sentit profund de la rendició de comptes, la sinceritat i l'expiació pels danys que havia provocat. En fer-ho, es va mostrar radicalment honest i no es va desentendre de la responsabilitat que havia d'assumir per reparar els perjudicis que havia causat. Contra tot pronòstic, va obtenir la llibertat i ara dedica la seva vida a propiciar que el jovent que procedeix de contexts desfavorits no segueixi el seu camí. És feliç, té salut, practica la rendició de comptes i és molt probable que no reincideixi mai més.

El poder sanador de la justícia restaurativa és una veritat indiscutible. Tanmateix, el problema radica en com s'aplica sovint aquesta justícia. En concret, en les societats heterogènies des del punt de vista racial, cultural i econòmic, sovint no hi ha un compromís profund de tractar les persones marginades amb equitat i de manera justa. Bàsicament “aquesta gent”, les persones diferents dels homes i dones convencionals que prenen decisions polítiques i que estan representades com “els altres”, són vistes com a descartables. En societats, països i sistemes més homogenis, els agressors estan més valorats i es consideren “dels nostres”. Són gent que s'assembla a nosaltres i ha compartit les nostres experiències culturals, de manera que és més difícil despullar-los de la seva humanitat i desfer-se'n abocant-los a un sistema penal punitiu.

“El poder sanador de la justícia restaurativa és indiscutible. Però per ser eficaç s'ha d'aplicar de manera integral”

Per predir l'eficàcia de la justícia restaurativa, hem d'avaluar-ne components clau i preguntar-nos si s'ha aplicat integralment, és a dir, a través del sistema legal penal i comunitari. S'ha relegat a la justícia del sistema carcerari o s'aplica únicament a les persones que ja han estat —o que probablement seran— acusades d'un delictes? Els membres d'una comunitat han de poder accedir a totes les oportunitats de què disposa la justícia restaurativa dirigides a l'enfortiment comunitari abans no es produeixi cap dany. Per exemple, en els cercles comunitaris de reparació de danys de nivell 1, els membres de la comunitat poden compartir les seves inquietuds, descontentaments, vulnerabilitats i conflictes amb un grup d'iguals per obtenir consell, suport, idees i remeis abans que aquests problemes acabin convertint-se en un greu perjudici per a la comunitat. L'aplicació de la justícia restaurativa ha de ser integral perquè pugui ser completament eficaç; si s'aplica de manera fragmentada, només n'obtidrem resultats fragmentats.

Un procés dins d'un cercle de gestió de conflictes de nivell 2 en el marc de la justícia restaurativa ofereix un sistema just de rendició de comptes i una reparació per a totes

les parts implicades en un conflicte, i això inclou les víctimes i els agressors. En el sistema penal punitiu clàssic, les víctimes rarament reben una disculpa directa dels responsables del dany. Tampoc no se'ls expliquen les circumstàncies subjacents a l'estat social i emocional dels causants del delictes, i normalment no poden expressar la seva opinió pel que fa a la reparació o la restitució. A més, el delinqüent tampoc té l'oportunitat d'assumir la seva responsabilitat ni de fer-se càrrec de l'impacte perjudicial que han tingut les seves accions, ni expressar cap remordiment.

En conclusió, podem combinar els cercles de gestió de conflictes de la justícia restaurativa amb les accions polítiques i la transformació del sistema que ens aporta la justícia transformativa per aconseguir una justícia holística i una reparació que respongui als problemes reals de la societat.

Bibliografia consultada:

Beck, E. "Transforming communities: Restorative justice as a community building strategy." *Journal of Community Practice* 20, no. 4: 380-401, 2021.

Benham, M. K. *From utility to significance: Exploring ecological connection, ethics, and personal transformation through a gardening and environmental literacy program within San Quentin prison*. San José State University, 2014.

Boyes-Watson, C. i Pranis, K. *Circle forward: Building a restorative school community*. Living Justice Press, 2015.

Braithwaite, J. The fundamentals of restorative justice. *A kind of mending: Restorative justice in the Pacific Islands*, 35-43, 2003.

Davis, F. "Whole School Restorative Justice as a Racial Justice and Liberatory Practice: Oakland's Journey." *Int'l J. Restorative Just.* 1: 428, 2018.

Davis, F. *The little book of race and restorative justice: Black lives, healing, and US transformation*. NY: Good Books, 2019.

Huguley, J. P., Wang, M. T., Pasarow, S. i Wallace Jr, J. M. Just discipline in schools: An integrated and interdisciplinary approach. *Children & Schools*, 42(3), 195-199, 2020.

Kohn, L. S. What's So Funny about Peace, Love, and Understanding-Restorative Justice as a New Paradigm for Domestic Violence Intervention. *Seton Hall L. Rev.*, 40, 517, 2010.

Liebmann, M. *Restorative justice: How it works*. Jessica Kingsley Publishers, 2007.

Linden, S. "Green prison programmes, recidivism and mental health: A primer". *Crim. Behav. & Mental Health*, 25, 338, 2015.

Long, R., Manchanda, E. C. C., Dekker, A. M., Kraynov, L., Willson, S., Flores, P. i Rhodes, K. Community engagement via restorative justice to build equity-oriented crisis standards of care. *Journal of the National Medical Association*, 114(4), 377-389, 2022.

Martinez, A., Villegas, L., Hassoun Ayoub, L., Jensen, E. I Miller, M. Restorative justice and school-wide transformation: identifying drivers of implementation and system change. *Journal of school violence*, 21(2), 190-205, 2022.

McMahon, S. M., Karp, D. R. i Mulhern, H. Addressing individual and community needs in the aftermath of campus sexual misconduct: Restorative justice as a way forward in the re-entry process. *Journal of sexual aggression*, 25(1), 49-59, 2019.

Mingus, M. "Transformative justice: A brief description. TransformHarm.org", Transformativejustice.pdf, Jan. 11, 2019.

Nocella, A. J. i Anthony, J. An overview of the history and theory of transformative justice. *Peace & conflict review*, 6(1), 1-10, 2011.

Pointer, L., Dutreuil, C., Livelli, B., Londono, C., Pledl, C., Rodriguez, P. I Tompkins, R. P. Teaching restorative justice. *Contemporary Justice Review*, 1-11, 2023.

Ryan, T. G. i Ruddy, S. Restorative justice: a changing community response. *International Electronic Journal of Elementary Education*, 7(2), 253-262, 2017.

Suzuki, M. I Wood, W. R. Restorative justice conferencing as a 'holistic' process: Convenor perspectives. *Current Issues in Criminal Justice*, 28(3), 277-292, 2017.

Wadhwa, A. *Restorative justice in urban schools: Disrupting the school-to-prison pipeline*. Routledge, 2015.

Walker, L. *Restorative justice today: Practical applications*. Sage Publications, 2012.

Walker, L. "Reentry circles for the innocent: the psychological benefits of restorative justice and taking responsibility in response to injustice". *The Psychology of Restorative Justice: Managing the Power Within*, Farnham, UK: Ashgate Publishing. Eds. Gal & Faedi Duramy, London: Oxford University Press, 2015.

Aquest article és una traducció de l'original, escrit en anglès.

Sobre les autores

Teiahsha Bankhead

Treballadora social en l'àmbit clínic, és doctora i professora emèrita de Treball Social a la California State University (Sacramento, Estats Units). També és directora general i executiva de l'organització Restorative Justice for Oakland Youth (RJOY) i presidenta de la junta directiva de la National Association of Community and Restorative Justice (NACRJ).

Rachel V. Brown

Professora col·laboradora a l'Institut de Periodisme de Ghana i directora executiva de The Every Mickle Foundation. Té un màster en Estudis de Dret i una tesi doctoral sobre l'impacte de l'activisme en la legislació i la societat.

Fotografia

Sessió de teràpia de grup en cercle. Autoria: Fizkes (Shutterstock).

ARTICLES CENTRALS

Punitivisme i mà dura a l'Argentina: dos casos i una doble vara

Claudia Cesaroni

Advocada, docent i integrant del Centre d'Estudis en Política Criminal i Drets Humans (CEPOC)

Soc un imperialista moral. Una de les meves premisses bàsiques és que cal lluitar perquè al món es redueixi el dolor infligit per l'home.

Nils Christie, *Los límites del dolor*.

En David Moreira tenia 18 anys, la mateixa edat que en Fernando Báez Sosa. En David vivia a Rosario, província de Santa Fe, Argentina.

En Fernando, a la ciutat de Buenos Aires, capital del mateix país.

El 22 de març del 2014, a dalt d'una moto, en David va intentar robar-li la bossa a una dona jove en un barri de Rosario. No ho va aconseguir per la resistència de la víctima. Quan intentava fugir va ser retingut per una persona, i després se'n van sumar més. El van colpejar durant quinze minuts mentre estava estirat a terra. Uns li pegaven, quan es cansaven s'apartaven; n'arribaven d'altres i el seguien donant cops. Després d'una estona va arribar la policia i se'l van endur a un hospital, només perquè hi agonitzés i hi acabés morint tres dies més tard.

El 18 de gener de 2020, en Fernando va protagonitzar una baralla en una discoteca de la ciutat de Villa Gesell, ubicada a la costa atlàntica argentina. Va clavar un cop de puny a l'estómac a un jove poc més gran que ell, Máximo Thomsen, tan fort que el va fer caure a terra, a ell i a l'empleat de seguretat («patovica» en l'argot del Riu de la Plata) que

l'acompanyava per fer-lo fora del local. El personal de seguretat els va acabar expulsant violentament al carrer a tots: al Fernando i els seus amics, a en Máximo i el seu grup.

Allà, en Máximo i set amics, tots d'entre 18 i 21 anys, van anar a buscar en Fernando i el seu grup. En qüestió de segons (menys d'un minut), en Fernando va rebre una pluja de cops i puntades de peu que li van provocar la mort allà mateix. És difícil trobar notícies actualitzades sobre el judici per l'homicidi d'en David Moreira. Sabem que un dels subjectes identificats en el cas va ser condemnat per haver participat en l'atac a tres anys de presó en suspens (és a dir, una pena que no va complir a la presó). Dos subjectes més haurien d'haver anat a judici el maig del 2021, però el debat es va posposar diverses vegades, i la vista encara no s'ha celebrat.^[1]

“Es va imposar la consigna «Sense perpètuos no hi ha justícia»; milers de persones la van repetir, sense aturar-se a pensar què vol dir demanar aquesta pena avui en dia a l'Argentina”

El fet va ser considerat pel fiscal del cas com a «homicidi amb agressió», és a dir, una mort provocada per un grup de persones, de les quals no és possible determinar qui la va provocar perquè totes van contribuir al desenllaç sense haver-ho acordat prèviament. Una Fuenteovejuna de l'horror.

El 6 de febrer del 2023, cinc dels vuit joves que van atacar en Fernando Báez Sosa van ser condemnats a presó perpètua, i tres d'ells a quinze anys de presó. Es va considerar que el fet havia de qualificar-se com a un homicidi doblement agreujat per la premeditació de dues o més persones, i per la traïdoria. Centenars, milers d'hores de televisió, ràdio i xarxes socials, quilòmetres de paper i rius de tinta es van fer servir per explicar el cas. Milions de persones vam veure vídeos des de tots els angles del moment en què el grup de joves el van atacar. Les imatges, a més de ser enregistrades per càmeres de seguretat, havien estat gravades amb telèfons mòbils per testimonis presencials, perquè els fets van tenir lloc al centre de Villa Gesell, un dels llocs preferits

pel jovent de tot el país per gaudir de les vacances d'estiu.

“La cara d'en David Moreira gairebé no la coneixem; la cara somrient d'en Fernando Báez ens interpel·la dia i nit, per recordar-nos de quina manera tan brutal li van treure la vida vuit joves com ell”

La mare i el pare d'en Fernando, i el dolor que els aclapara des d'aquell 18 de gener del 2020, han rebut l'atenció i l'acompanyament de milions de persones. L'advocat de la família, Fernando Burlando, que en altres judicis ha defensat autors de delictes greus (en el legítim exercici de la seva professió), ha utilitzat aquest cas per impulsar la seva carrera a la governació de la província de Buenos Aires aquest any 2023, en què es renoven les autoritats nacionals i locals. La consigna que va imposar va ser aquesta: «Sense perpètuos no hi ha justícia». Milers de persones la van repetir, sense aturar-se a pensar què vol dir demanar aquesta pena avui en dia a l'Argentina i la desproporció en relació amb altres crims, per exemple, els crims d'estat. La va esgrimir la família d'en Fernando, potser comprensiblement, i fins i tot periodistes, personalitats polítiques i gent del poble commoguda de manera sincera pel dolor de la mare i el pare d'en Fernando, que es va presentar com a únic i excloent. Les cinc cadenes perpètuas obtingudes semblen donar-li la raó a l'advocat Burlando, que va prometre que insistiria perquè als tres joves que van rebre quinze anys de pena també els arribés la presó perpètua.

La cara d'en David Moreira gairebé no la coneixem, només hem vist una foto del seu cos estirat a terra abans que se l'emportés l'ambulància. La cara somrient d'en Fernando Báez ens interpel·la dia i nit, per recordar-nos de quina manera tan brutal li van treure la vida vuit joves com ell, convertits en monstres assassins i exhibits en el judici perquè els puguem veure les mirades perdudes, les cares grises.

“Víctimes *innocents*, víctimes *culpables*. Vides que no valen el mateix, encara que hagin acabat de la mateixa manera, a puntades de peu”

La mare, el pare i el germà petit d'en David Moreira ja no viuen a Rosario. Van decidir anar-se'n a Montevideo, Uruguai, per fugir d'un dolor que, a diferència del patit per la mare i el pare d'en Fernando, no va rebre paraules de consol, sinó rebuig i culpabilitat: no era la mare d'una víctima impol·luta, envoltada de característiques gairebé de santedat (en Fernando era bo, havia estudiat al Colegio Marianista, volia ser advocat, repartia menjar entre els pobres); sinó que era la mare d'una víctima tacada (en David era un lladre, havia intentat robar la cartera a una dona embarassada, no tenia res de bo).

Víctimes *innocents*, víctimes *culpables*. Vides que no valen el mateix, encara que hagin acabat de la mateixa manera, a puntades de peu.

En un cas, els responsables de les puntades de peu (només un d'ells) van rebre una condemna de tres anys. En l'altre, les condemnes van ser de per vida, per a cinc dels autors, i de quinze anys per a tres més.

“Com abordar la descàrrega punitiva brutal sobre cinc joves a qui s'aboca a la presó durant cinquanta anys, sense que a pràcticament ningú li sembli una pena desproporcionada?”

Com explicar aquesta diferència de tres i cinquanta anys per a fets que, en allò concret, van ser similars? Per què la mort d'en David Moreira no va suscitar gairebé cap reacció social, tret del seu petit nucli familiar, d'algunes organitzacions socials de Rosario i de militants de drets humans que van intentar visibilitzar que allò que havia tingut lloc en aquell carrer d'aquell barri no era un «cas de fer justícia pel seu compte», sinó un

homicidi amb traïdoria, en què no hi ha gens ni mica de justícia, sinó purs actes de venjança privada?

Com abordar la descàrrega punitiva brutal sobre cinc joves a qui s'aboca a la presó durant cinquanta anys, sense que a pràcticament ningú li sembli una pena desproporcionada en si mateixa, i comparant-la amb la que van rebre els autors del crim d'en David Moreira?

Breu història del punitivisme a l'Argentina

El juliol del 2017 a l'Argentina es va completar el cercle de reformes regressives iniciat l'abril del 2004. Un altre cop, davant d'un fet que va provocar commoció pública (el segrest seguit de mort d'Axel Blumberg, de 23 anys, el març del 2004, la violació i el feminicidi de Micaela García, de 21, l'abril del 2017, tots dos delictes comminats amb pena de presó perpètua al moment d'executar-se) assistim a les mateixes reaccions i a al mateix tipus de respostes. Sabíem des del principi què passaria, podíem predir-ho: sobreactuació, utilització de les víctimes, sanció amb lleis restrictives de drets, augment de penes i d'aplicació de dolor, inutilitat, manca de resultats futurs, una nova discussió quan tornés a passar un altre fet greu.. En un cas i en l'altre, i cada vegada que s'apliquen polítiques de mà dura, el raonament aparent és que proporcionar més càstig evita nous crims. Aparentment, perquè els que diuen això saben que és fals: si fos així, els Estats Units serien un país sense crims violents. Qualsevol, fins i tot els que viuen la vida a través de Netflix, saben que no és així.

“Cada vegada que s'apliquen polítiques de mà dura, el raonament és que proporcionar més càstig evita nous crims. Els que diuen això saben que és fals: si fos així, els Estats Units serien un país sense crims violents”

A conseqüència de les «Lleis Bloomberg» -que van ser votades a mà alçada, gairebé sense discussió, amb l'argument que «no es pot discutir amb un pare en dol»- es va estendre el temps de condemna fins als cinquanta anys, entre altres barbàries repressives. Amb les successives reformes de la llei d'execució penal,^[2] es va decidir que per a la majoria dels autors de delictes de cert nivell de gravetat (que van des dels atemptats contra la vida fins a la comercialització d'estupefaents), cal passar tota la condemna a la presó. Cinc, quinze, trenta o cinquanta anys. Per exemple, els cinc joves condemnats per l'homicidi d'en Fernando Báez Sosa en sortiran ancians o morts, facin el que facin, canviïn el que canviïn, creixin el que creixin.

No va ser el senyor Bloomberg qui va escriure el catàleg de propostes punitives que legisladores i legisladors de totes les forces polítiques van votar entre abril i novembre del 2004, sinó el seu assessor jurídic, Roberto Durrieu, exsubsecretari de Justícia del dictador Jorge Rafael Videla. És a dir: el Codi Penal, gràcies al vot de representants escollits democràticament, va incorporar normes pensades per un dels caps jurídics de la dictadura genocida.

Quan el diputat Luis Petri, impulsor del projecte votat el 2017, diu frases com «que es podreixin a la presó», «no han de tornar a la societat», «tancarem la porta giratòria», està retrocedint segles enrere en la concepció del dret d'execució de les penes, violant les garanties constitucionals i construint, en definitiva, nous subjectes descartables, passibles de ser objecte de tortures i mereixedors de patir una mort en vida. Tot això, sense cap resultat en termes reals. Per pura venjança i retribucionisme de l'ull per ull, inútil i contraproduent per disminuir qualsevol tipus de violència social.

Lamentablement, no només es tracta d'ell, sinó de tots i cadascun dels legisladors que van acompanyar i van votar el seu projecte, amb més o menys convicció.

“Per a moltes persones condemnades, el dret a la reinserció ha caigut en sac foradat o és una falsa promesa. Com es reinsereix un jove de 25 anys condemnat a presó perpètua? Quina expectativa

té?”

El 2017, com el 2004, la manca de coratge per fer front a aquests discursos per part de sectors polítics que en teoria no concorden amb les posicions de la dreta, va fer que quedessin plasmades al Codi Penal i al sistema legal d'execució de les penes concepcions totalment alienes a la Constitució argentina i a les tradicions en matèria penal i penitenciària. La història, exitosa, d'organització carcerària i tractament dins de les presons, que el 1996 va culminar amb la sanció de la Llei 24.660 d'execució de les penes privatives de la llibertat, es basava en quatre principis: dret a la reinserció de la persona condemnada; individualització del tractament penitenciari; progressivitat de la pena; i control judicial de l'execució de les condemnes.

Les reformes introduïdes entre el 2004 i el 2017 impliquen que, per a una gran quantitat de persones condemnades, el dret a la reinserció ha caigut en sac foradat o és una falsa promesa, de compliment impossible. Com es reinsereix un jove de 25 anys condemnat a presó perpètua? Quina expectativa té de tornar a viure en societat quan escolta aquesta condemna, que li diu que tornarà a trepitjar el carrer quan sigui un avi de 75 anys, si és que arriba amb vida a aquesta edat?

I, pel que fa al tractament individualitzat, de què serveix acordar quins estudis fer, quines tasques laborals aprendre, quins recursos simbòlics adquirir, davant d'un horitzó que mostra tan sols un tancament durant dècades? No hi ha progressivitat, que era una manera de transcórrer la condemna avançant, de mica en mica, per diverses fases del tractament penitenciari, passant de règims més rigorosos i rígids, a espais on es pogués exercir l'autodisciplina. Tot això ha estat dinamitat. La manca de perspectiva i l'absència de qualsevol esperança de recuperar la llibertat converteixen la vida a la presó en un patiment que no es diferencia gens d'una tortura planificada.

#NoALaMortEnVida

El desplegament mediàtic que ha tingut el judici per l'homicidi d'en Fernando Báez Sosa ha posat a debat una de les expressions més brutals del punitivisme: les penes de

presó perpètua, sense sortides transitòries ni llibertat condicional. I un conjunt de persones i organitzacions hem decidit engegar una campanya per posar sobre la taula la reflexió sobre aquest tipus de càstigs.^[3] De la mateixa manera que ens enfrontaríem a la pena de mort si visquéssim en un país que la contemplés en el seu ordenament legal, lluitarem contra aquesta pena de mort en vida que són els cinquanta anys de presó que suposa la presó perpètua actualment a l'Argentina.

“La manca de perspectiva i l’absència de qualsevol esperança de recuperar la llibertat converteixen la vida a la presó en un patiment que no es diferencia gens d’una tortura planificada”

El Tribunal Europeu de Drets Humans ha subratllat en diverses ocasions que totes les persones preses han de tenir un horitzó realista sobre l’obtenció de la seva llibertat, i que aquesta no pot ser només teòrica o il·lusòria. Sense el dret a l’esperança, no hi ha cap possibilitat de llibertat, i això constitueix un tracte inhumà.

Els qui hem iniciat una campanya amb els lemes: #NoALaPresóPerpètua i #NoALaMortEnVida coneixem els efectes destructius que desenes d’anys de presó provoquen en els éssers humans i entenem que, sigui quin sigui el delicte comès, hi ha d’haver una possibilitat de reparar el dany causat i reiniciar una vida en comunitat, fora dels murs i la presó. Plantar-nos #ContraLaPresóPerpetua és una manera de lluitar pel dret a l’esperança que, així ho creiem, han de tenir totes les persones en un Estat democràtic. També les que han comès delictes greus.

I, com que les batalles contra el punitivisme i la mà dura han d’incloure, en primer lloc, les víctimes d’aquestes polítiques, ens proposem fer-ho amb les i els autors d’aquests crims i les seves famílies, per deixar de parlar sobre elles, i començar a discutir i transitar un camí amb elles. Ens hem de fer moltes preguntes: hi ha altres maneres de reparar el dany causat? Com es poden construir polítiques de reparació adequades?

Quina és la responsabilitat individual i com es mesura la responsabilitat social i col·lectiva? Què podem fer per contribuir a disminuir el nombre de crims, i la participació d'adolescents i joves en els delictes?

Tenim un nord, seguint al vell Christie: disminuir el dolor del càstig estatal.

[1] Veure [aquest enllaç](#).

[2] En particular amb la sancionada el 5 de juliol de 2017 (Llei 27.375), coneguda com a Llei Petri perquè el diputat de dretes Luis Petri en va ser l'impulsor.

[3] Veure [aquest enllaç](#).

Aquest article és una traducció de l'original, escrit en castellà.

Sobre l'autora

Claudia Cesaroni

Advocada, màster en criminologia, docent, integrant del Centre d'Estudis en Política Criminal i Drets Humans (CEPOC). És autora, entre altres, de *Contra el Punitivismo. Una crítica a las recetas de la mano dura* (2021), *La vida como castigo. El caso de los adolescentes condenados a prisión perpetua en la Argentina* (2010) i *Masacre en el Pabellón Séptimo* (2013). El 2023 publica *Morir un poco cada día*.

Fotografia

Mà sobre tanca de filferro d'una persona refugiada presa. Autoria: Ruslan Shugushev (Shutterstock).

ARTICLES CENTRALS

Contra el punitivisme i la impunitat a Mèxic: una nova justícia

Paola Zavala Saeb

Advocada, activista i gestora de cultura per a la pau

La perspectiva punitiva aposta per una seguretat que s'assoleix mitjançant el càstig per als que no compleixen les lleis. Des d'aquest posicionament, s'espera que el càstig es tradueixi en presó, i això s'anomena justícia. El poder legislatiu punitivista està concentrat a desenvolupar lleis que castiguen com a manera de garantir aquesta seguretat, i el poder executiu està concentrat a fer valer aquestes lleis gastant recursos públics en armes, policies, militars, presons, etc. Els qui jutgen hi responen imposant penes severes, sobretot a persones pobres, i sovint en relació amb delictes patrimonials.

Els recursos que es gasten en la maquinària punitivista i que, per tant, no s'inverteixen en altres àrees socials, aprofundeixen les desigualtats i els factors de risc que provoquen que les conductes delictives continuïn i augmentin. La conseqüència d'això són societats en conflicte constant on es normalitzen les violències. Si el punitivisme funciona, tanca més persones a les presons. Aquest és el seu suposat indicador d'èxit, però en realitat és de fracàs: les presons exacerben la violència i les seves condicions de precarietat estan fetes per promoure la reincidència.

En aquest sentit, és oportú precisar les diferències entre els moviments anticarcararis i els antipunitius. Els primers, com el seu nom indica, es basen en la idea que les presons haurien de tancar-se, perquè la presó castiga, en la immensa majoria dels casos, a persones pobres, racialitzades, que han comès delictes menors. Sostenen que les presons no compleixen la seva funció de dissuadir els delictes, no prevenen la reincidència i no reparen el dany.

La perspectiva antipunitiva, en canvi, entén la justícia com la generació de mecanismes per evitar que les conductes delictives es produeixin. És a dir, davant de recursos finits, prioritza la prevenció en lloc del càstig. Si els delictes es produeixen, busca la reparació del dany i l'aplicació de sancions alternatives, i la presó es reserva com a últim recurs de la justícia per a les conductes més greus. Pot semblar contradictori, però una de les conseqüències del punitivisme és la impunitat, perquè com més quantitat de delictes cal castigar, més petita és la capacitat institucional d'investigar i jutjar amb totes les garanties.

“Els recursos que es gasten en la maquinària punitivista i que, per tant, no s'inverteixen en altres àrees socials, aprofundeixen les desigualtats i els factors de risc que provoquen un augment de les conductes delictives”

És important qüestionar-nos si les postures antipunitivistes suposen riscos de victimització secundària, desprotecció i desresponsabilització per part de l'Estat. Segons la meua perspectiva, la resposta és la mateixa: perquè no sigui així, cal diferenciar conductes i, alhora, ampliar les possibilitats de justícia.

Hi ha conductes que, per la seva gravetat i impacte social, mereixen una sanció i aquesta sanció en grau extrem pot ser la presó, per exemple en els casos següents: homicidis, feminicidis, segrestos, desaparicions forçades, violacions, etc. I, precisament, perquè aquestes conductes es puguin sancionar (i, per tant, dissuadir) cal aplicar un altre tipus de justícies per a les conductes menys greus.

El punitivisme en números: Mèxic

Agafo com a referent el meu país, Mèxic: d'acord amb les xifres de l'Institut Nacional d'Estadística i Geografia (INEGI) ⁽¹⁾, el 2021 es van cometre 28,1 milions de delictes associats a 22,1 milions de víctimes. Això vol dir el 17% de la població mexicana. Dins

dels delictes comesos, el 93% no es van denunciar o no es va iniciar el procés judicial. Del 7% restant, només un 1,1% va tenir conseqüències penals.

El principal problema del punitivisme és que, com que no distingeix prioritats, augmenta la impunitat i dificulta que les i els agressors assumeixin responsabilitat. Quan tots els delictes són greus, cap no ho és. Si els sistemes de justícia han de perseguir i jutjar penalment un robatori, una possessió de marihuana, una desaparició forçada i un homicidi, és molt probable que se centrin a castigar els dos primers, que normalment són més fàcils d'investigar i solen ser comesos per persones amb pocs recursos.

“El punitivisme augmenta la impunitat i dificulta que els agressors assumeixin responsabilitat: com més quantitat de delictes cal castigar, menor és la capacitat institucional d'investigar i jutjar amb totes les garanties”

Si agafem com a referència els 28 milions de delictes que l'INEGI calcula que es van cometre el 2021 i s'aconseguís castigar amb presó el 10% dels perpetradors, tindríem a la presó més de 2 milions de persones i els nivells d'impunitat es mantindrien per sobre del 90%. És per això que no és enfortint el sistema de justícia tradicional com s'evitarà tenir més víctimes, sinó reduint els delictes per tal que l'Estat pugui ser més efectiu sancionant amb presó els més greus. També cal tractar de manera diferenciada conductes menys greus, el que implica, entre altres coses, que les persones agressores tinguin recursos econòmics per reparar el dany causat.

La impunitat en els delictes de gènere i sexuals

Les diverses postures feministes coincideixen en una agenda central: la violència com a denominador comú d'allò que rebutgem. Tot i això, en la manera de tractar aquestes violències tenim posicionaments diferents. Hi ha reflexions punitivistes que solen

sorgir en relació amb el tractament dels delictes de gènere i sexuals. Des de sectors feministes s'exigeix presó per castigar no només els feminicidis, les lesions o les violacions, sinó també conductes que es poden considerar menys greus, com ara l'assetjament sexual, la violència digital o la negativa de facilitar aliments a fills i filles.

No obstant això, hi ha un altre moviment creixent que s'oposa a que tota mena de violència de gènere se sancioni necessàriament amb la presó. Des de la perspectiva del feminisme antipunitiu, la justícia tradicional s'imposa des d'una visió patriarcal, perquè els mitjans per aconseguir-la (militars, policies, armes, presons, etc.) reproduïen valors i estereotips de gènere assignats a l'home, com ara la força, l'agressivitat, la duresa, el control sobre el cos i el poder de sotmetre, i a conseqüència d'això es produeix una replicació de la violència. Davant d'això, es proposen noves visions de la justícia que qüestionen la predominància de la justícia simplement punitiva.

“Des de la perspectiva del feminisme antipunitiu, la justícia tradicional s'imposa des d'una visió patriarcal, perquè els mitjans per aconseguir-la reproduïen valors i estereotips de gènere assignats a l'home”

Aquestes dues visions actualment es troben al debat públic. Per exemple, a Mèxic recentment es va aprovar l'anomenada «Llei Olimpia» (2). En resum, aquesta llei busca que les persones que gravin, fotografiïn o elaborin fotos, vídeos o materials sexuals reals o simulats i, les persones que els difonguin sense consentiment previ de la persona afectada o mitjançant engany, tinguin com a sanció la presó.

Des de la visió dels feminismes antipunitius, sostenim que, amb els alts nivells d'impunitat, potser alguns (molt pocs) homes seran castigats amb la presó. Al mateix temps, això no mourà l'estructura masclista que suporta aquests delictes, però sí que es correrà el risc d'enfortir-la perquè no s'esgotaran altres mecanismes per inhibir-la. És

a dir, no s'aconseguirà ni prevenir ni reparar.

Si els agressors no se senten amenaçats, no canviaran la seva conducta, perquè la possibilitat de sanció és molt baixa. A més a més, com que l'única forma de justícia que busquem aplicar és la presó i els perpetradors, en efecte, no aniran a la presó, les víctimes no aconseguiran la justícia i la revictimització continuarà. En aquest sentit, podem continuar exigint que no hi hagi impunitat, però amb aquesta demanda social, l'Estat ha gastat milers de milions en un sistema de justícia que ha demostrat el seu fracàs, mentre que la violència augmenta i la prevenció es descuida.

“El càstig que implica la presó no és només la privació de la llibertat, sinó les condicions cruels d'internament: sobreocupació, violència quotidiana i corrupció. La fórmula perfecta per augmentar els cercles de violència”

Hi ha una altra possibilitat, remota, però hi és: que els agressors acabin a la presó durant uns quatre anys i mig, que és la pena mitjana establerta per a aquests delictes. Dins de la presó viuran agressions i escassetat d'aliments i recursos diàriament, la fórmula perfecta per augmentar els cercles de violència. Això pot provocar que, en sortir, es repliquin conductes similars o més greus amb noves víctimes.

La realitat és que el càstig que implica la presó no és només la privació de la llibertat, sinó les condicions cruels d'internament: sobreocupació, violència quotidiana i corrupció. Per a aquestes persones, les presons són, principalment, llocs sense oportunitats reals de feina que no ofereixen un salari suficient per reparar el dany, sense accés a la cultura, a l'atenció emocional, ni a processos de desintoxicació per consum de drogues, i on des del mateix Estat es creen les condicions necessàries per perpetuar les conductes delictives.

Davant d'això, els feminismes antipunitius plantegen fer front a la impunitat obrint la possibilitat d'aspirar a justícies diferents de la fórmula patriarcal que justifica la

crueltat i l'ús de la força, la conseqüència de la qual, ho sabem, és més violència. En aquest sentit, aposten per enfortir l'aplicació de justícies restauratives. Per a moltes víctimes, per a la reparació del dany és més important establir requisits personals segons les seves necessitats i que, per exemple, l'agressor assumeixi responsabilitat i reconegui el seu error o es disculpi públicament. Al mateix temps, es defensa la necessitat que hi hagi un seguiment eficient per part de l'Estat perquè aquesta conducta no es repeteixi, com ara anar a teràpia, no acostar-se a la víctima, fer treball comunitari, reintegració social sense violència, etc.

Un nou enfocament de justícia

Un nou model de justícia amb un enfocament preventiu i restauratiu ha de distingir les conductes que representen un alt impacte social i violacions greus als drets humans de les conductes il·legals que es poden resoldre amb mecanismes alternatius de justícia. Cal prioritzar què es persegueix de manera immediata, els fets més greus, allò que ens interessa que la sanció aconseguixi dissuadir. I cal diferenciar conseqüències, autoritats, vies de prevenció i reparació.

Tornant a l'exemple de Mèxic, dels 28,1 milions de delictes comesos durant el 2021, el 60% van ser patrimonials: robatori, frau i extorsió. Seguint el principi del dret penal que estableix que la sanció ha de ser proporcional al dany causat, aquests delictes que causen dany material no haurien de ser castigats amb el cos, és a dir, no s'hauria d'internar la persona culpable a l'presó. De la mateixa manera, en els delictes vinculats al dany patrimonial (33%), que són la majoria, el principal interès de la víctima i de l'Estat hauria de ser recuperar els béns robats i que el delicte no es torni a repetir. Per això, en aquest tipus de delictes, sancionar amb presó no només és inútil, sinó contraproduent. Empobrirà encara més el responsable i la seva família, i s'augmentarà el risc de reincidència.

“Un nou model de justícia amb un enfocament preventiu i restauratiu ha de distingir les

conductes que representen un alt impacte social i violacions greus als drets humans d'aquelles que es poden resoldre amb mecanismes alternatius”

Una proposta pot ser la creació d'un sistema alternatiu de justícia patrimonial enfocat a la reparació del dany amb mesures en llibertat, com el treball comunitari, que faciliti alhora la integració i la justícia social per prevenir efectivament la reincidència.

En resum, és primordial adoptar un nou enfocament de justícia que impliqui:

1. Assumir com a primer deure de la justícia que els delictes no es produeixin. Des d'aquesta perspectiva, cal prioritzar la inversió de recursos per a la prevenció per sobre de la despesa en mesures de càstig. En aquest sentit, és important crear un marc legal que promogui els enfocaments preventius que, tenint en compte la seva multicausalitat, cal abordar des d'un enfocament integral, transversal, especialitzat i de gènere.
2. Distingir les conductes que representen un alt impacte social i violacions greus dels drets humans que mereixen la sanció de la presó de les conductes il·legals que es poden resoldre amb mecanismes alternatius de justícia. Amb això també es busca que l'acció punitiva de l'Estat es centri a investigar i sancionar efectivament els delictes més greus.
3. Canviar la manera de respondre al delicte. Des de l'enfocament tradicional, el delicte és una ofensa a la llei que requereix càstig per part de l'Estat. Per a la justícia restaurativa, el delicte és una ofensa a la víctima i la manera de respondre-hi és buscar que la persona victimària es responsabilitzi del dany restaurant, en la mesura del possible, el benestar dels involucrats, incloent-hi la societat.

“El model de justícia punitiu imperant no dissuadeix la comissió de delictes, no sanciona de manera diferenciada, no preveu mètodes eficients de justícies alternatives i tampoc repara el mal”

4. Reconèixer que la presó és un mètode de càstig, però no de reinserció social. El tancament i les seves conseqüències no prevenen la reincidència, sinó que aprofundeixen els cercles de violència tant en les persones privades de la seva llibertat, com en les seves famílies i l'entorn social i, per tant, ha de ser l'últim recurs del sistema de justícia.

A mode de conclusió, és important subratllar que el model de justícia punitiu imperant no dissuadeix la comissió de delictes, no sanciona de manera diferenciada, no preveu mètodes eficients de justícies alternatives i tampoc no repara el mal. Cal canviar l'enfocament de justícia per canviar el mètode i establir noves premisses de convivència social. Per passar d'un sistema de justícia fracassat a un que permeti la reconciliació social, cal qüestionar les històriques formes patriarcals que ens han estat imposades per combatre la violència. És a dir, les prohibicions, les armes i el càstig com a mitjans per aconseguir una justícia que poques vegades arriba. Apostar per rutes antipunitives pot fer molt més per eliminar les violències que no pas el punitivisme, precisament perquè es tracta de diversificar les estratègies i les accions per enfortir la justícia i la construcció de pau.

[1] INEGI. Encuesta Nacional de Victimización y Percepción de la Seguridad Pública, 2022.

[2] La llei Olimpia fa referència a un conjunt de normes legals “que busquen reconèixer la violència digital i sancionar els delictes que violen la intimitat sexual de les persones a través de mitjans digitals, també coneguda com ciberviolència.” Aquestes normes estan incloses a la Ley General de Acceso de las Mujeres a una Vida Libre de Violencia

(publicada al Diari Oficial de la Federació l'1 de febrer de 2007 i reformada el 17 de desembre de 2015) i al Codi Penal Federal. La “Ley Olimpia” y el combate a la violencia digital.

Aquest article és una traducció de l'original, escrit en castellà.

Sobre l'autora

Paola Zavala Saeb

Advocada, activista i gestora de cultura per a la pau. Llicenciada en Dret per la Universitat Autònoma de Querétaro (Mèxic), diplomada en política de drogues, salut i drets humans pel Centre de Recerca i Docència Econòmica (CIDE) i diplomada en prevenció integral del delictes i les violències amb perspectiva de drets humans per la Universitat Iberoamericana. Treballa al Centre Cultural Universitari Tlatelolco de la Universitat Nacional Autònoma de Mèxic (UNAM) amb projectes dedicats a la cultura de la pau i la reconciliació social. Presidenta d'OCUPA, Organització Comunitària per la Pau.

Fotografia

Agents de la Policia Estatal de Puebla (Mèxic), 20 d'abril del 2020. Autoria: Alejandro Munoz (Shutterstock).

ENTREVISTA

Entrevista amb Howard Zehr, referent de la justícia restaurativa

Sandra Martínez Domingo i Eugènia Riera Casals

Institut Català Internacional per la Pau

Howard Zehr, professor emèrit de Justícia Restaurativa al Center for Justice and Peacebuilding de l'Eastern Mennonite University, és un referent en el camp de la justícia restaurativa. És autor de nombroses publicacions, d'entre les quals *Cambiando de lente: Un nuevo enfoque para el crimen y la justicia*, considerat un clàssic d'aquest paradigma, i *Justícia restauradora: principis i pràctiques* (ICIP i Icària editorial, 2011). Aquest 2023 acaba de publicar *Restorative Justice – Insights and Stories from my Journey*.

Des de la justícia penal retributiva s'entén que els delictes són una violació de les lleis i dels Estats. Però des de l'òptica de la justícia restaurativa, els delictes es veuen com una violació de les persones i les relacions interpersonals. La primera posa l'accent en “qui ha comès el delicte”, mentre que la segona se centra en “qui ha rebut el dany”. Amb tot, vostè afirma que una i altra no són visions oposades com sovint assumim. Per què?

Des del punt de vista filosòfic, la retribució i la restauració tenen moltes coses en comú. Ambdues argumenten que hem de tractar les persones que han causat el dany com a agents morals. També totes dues al·leguen que l'“agressor” està en deute amb la “víctima” i les dues intueixen que d'alguna manera cal restablir l'equilibri perdut. La diferència principal és com restaurar aquest equilibri. La retribució sosté que el càstig —el fet d'infringir un dany— restaurarà l'equilibri; en canvi, la justícia restaurativa ens diu que sovint el càstig és contraproduent i genera insatisfacció, de manera que només

un procés de restauració produirà l'equilibri. Això normalment implica que la persona responsable del dany se'n responsabilitzi i faci un esforç per "solucionar les coses", encara que només ho pugui fer de manera simbòlica.

Estic convençut que la necessitat de "posar el comptador a zero" és un valor intrínsec de les persones i que hi ha maneres saludables (i no saludables) d'intentar assolir aquest equilibri. Si els esforços per a la construcció de pau no tenen en compte aquests factors, es possible que fracassin.

Sovint es titlla les pràctiques restauratives d'utòpiques. S'acostuma a creure que la justícia restaurativa busca rehabilitar l'agressor o evitar la presó, i també se sol dir que aquest plantejament només és adequat en el cas dels delictes "menors". En aquest monogràfic analitzem què és la justícia restaurativa, però ens agradaria que ens parlés del què "no" és. Quines són les assumpcions errònies més habituals?

Una confusió habitual a l'hora de pensar la justícia restaurativa prové dels mitjans de comunicació, que sovint la presenten com un acte de perdó. Tot i que els estudis suggereixen que, després d'un procés restauratiu, les "víctimes" i els agressors" generalment són menys hostils entre si i malinterpreten l'altre en menor grau, l'objectiu d'una pràctica restaurativa respectable no implica necessàriament avançar en el perdó, perquè això ho decidiran només els protagonistes. En el cas d'un crim, per exemple, es pot proposar un procés de justícia restaurativa com una oportunitat perquè les víctimes s'expressin i identifiquin les seves necessitats, i per estimular els agressors de manera que entenguin el que han fet i se'n responsabilitzin. Aquest procés també es pot pensar com una manera d'empoderar les persones que hi participen perquè exposin la seva història, ens expliquin com se senten i decideixin quin resultat volen obtenir. Si volen o no abordar un camí que s'assembli al perdó, això ho hauran de decidir individualment.

Un altre error habitual és creure que és fàcil compartir un espai de justícia restaurativa amb la persona a qui has fet mal. No ho és gens, de fàcil, i molts agressors han admès que és més senzill anar a presó que no pas haver de trobar-se cara a cara amb la persona que ha patit el dany i escoltar com l'ha afectat.

Una tercera equivocació és pensar que els processos de justícia restaurativa només són viables en el cas dels delictes menors. De fet, els processos que sovint tenen un impacte més significatiu i eficaç són els que aborden violacions greus.

“És un error pensar que els processos de justícia restaurativa només són viables per a delictes menors. Sovint són més eficaços quan es tracta de casos greus”

A l'altre extrem, alguns defensors de la justícia restaurativa pensen que és un mètode magnífic, sense inconvenients, que funciona com una solució per a tots els mals. Sí que pot servir com a resposta a molts problemes, però sens dubte encara no s'ha desenvolupat prou perquè es pugui proposar com un plantejament sistèmic integral. Ho repeteixo també al meu llibre: com passa amb totes les idees, algunes persones poden segrestar i abusar d'aquest concepte (i ho estan fent).

Precisament el vostre darrer llibre *Restorative Justice: Insights and Stories from my Journey*, publicat al febrer del 2023, és una guia útil per demostrar com es poden integrar les pràctiques de la justícia restaurativa en les interaccions humanes —mitjançant el respecte, les relacions i la responsabilitat, i amb una actitud d'humilitat i reflexió. De fet, a *The Little Book of Restorative Justice* (2002), traduït al català com a *Justícia restauradora: Principis i pràctiques* (ICIP, 2011), desenvolupa deu principis per aplicar una òptica restaurativa en el dia a dia. Quins creu que tenen més dificultat i, per contra, quins són més fàcils?

Jo diria que el punt més difícil d'entendre, d'assumir i de practicar és el número 10: “Afrontar amb sensibilitat les injustícies diàries, inclosos el sexisme, el racisme i el classisme”. Són aspectes que tenim molt integrats en el nostre comportament i per això són molt difícils de reconèixer i de tractar. Potser la orientació més fàcil i accessible, almenys per a mi, és la número 9, que tracta sobre no imposar la meua “veritat” als altres. En general, però, probablement el principi número 1, “Prendre's les

relacions seriosament”, és la més accessible.

La justícia restaurativa és una visió de la justícia des del punt vista relacional i se centra en les persones; assumeix que cadascun de nosaltres és una peça d’una xarxa de relacions amb la resta d’individus. D’aquesta manera, el nostre comportament afecta els altres i el que fan els altres també ens afecta a nosaltres. Aquesta idea ens motiva per tractar les persones amb respecte i per fer-nos càrrec de les nostres accions. La justícia restaurativa tracta totes les parts implicades de manera respectuosa i busca l’equilibri entre les qüestions que ens preocupen.

Vostè afirma que les lleis per abordar la criminalitat sovint provoquen un augment de la violència, reclusió en massa i un elevat cost humà. Per què, doncs, no s’aposta més per la justícia restaurativa? Quins obstacles impedeixen superar la justícia punitiva?

Als Estats Units, per exemple, tot s’ha polititzat tant que és molt difícil abordar de manera respectuosa qualsevol debat per molt senzill que sembli. Segons alguns investigadors, tenim el sistema de justícia penal més polititzat d’Occident. En part, perquè els actors que hi intervenen (fiscals i jutges) són càrrecs electes. Alhora, com que la lluita contra la delinqüència és un recurs dels partits polítics per competir entre ells, això és un obstacle per deixar enrere el punitivisme.

“La justícia restaurativa és un plantejament occidentalitzat, i potser modernitzat, del que han aplicat moltes tradicions i cultures durant mil·lennis”

En canvi, quines experiències o països destacaria com a bon exemple de model restauratiu?

Jo ja estic jubilat i no estic al dia dels esdeveniments més actuals, de manera que no m’atreveixo a destacar cap innovació recent. Però sí que et puc dir que un dels projectes

més fascinants que s'estan aplicant dintre del sistema de la justícia penal en algunes comunitats dels Estats Units procedeix d'una aproximació a la justícia juvenil innovadora, original de Nova Zelanda. En lloc d'anar a judici, el cas es gestiona a través d'una conferència restaurativa on es convida la persona que ha provocat el dany, les víctimes i també persones importants del seu entorn. Aquí la intenció és abordar els problemes i les necessitats sense estigmatitzar i recórrer a mètodes negatius que es donen en el sistema penal.

Alhora, hi ha aplicacions molt interessants fora de l'àmbit de la justícia penal, per exemple, en l'àmbit escolar, laboral o sanitari. En aquest sentit, destacaria una experiència cultural en la qual m'hi he involucrat recentment i que té per objectiu reparar danys en els museus d'història. S'està convidant comunitats històricament marginades a participar en debats i reivindicar el seu rol, i se'ls està retornant objectes que els van ser espoliats. En definitiva, es corregeixen històries alterades per dinàmiques de poder i alhora es modifiquen les pròpies pràctiques dels museus.

Vostè sempre destaca que la justícia restaurativa no és cap invent nord-americà i que en bona mesura prové d'antigues tradicions culturals i religioses. En aquest sentit, com es pren que l'anomenin "l'avi" de la justícia restaurativa?

Un cop vaig parlar amb la persona que em va batejar així i li vaig preguntar per què ho havia fet. Es va justificar dient que tinc tendència a donar suport i a fer suggeriments quan em demanen opinions, en lloc d'imposar les meves idees i la meva voluntat. En aquest sentit, li va semblar que l'apel·latiu "avi" era més oportú que "pare". En qualsevol cas, sens dubte hauria rebutjat que m'identifiquessin com a "pare" perquè jo no vaig inventar la justícia restaurativa. Jo només vaig sintetitzar un conjunt d'idees i d'experiències d'altres i vaig intentar divulgar-les perquè fossin fàcils d'entendre. De fet, en els inicis en sabia molt poc d'altres tradicions més enllà de la meva visió occidental. Va ser més endavant que em vaig adonar que la justícia restaurativa és un plantejament occidentalitzat, i potser modernitzat, del que han estat aplicant moltes tradicions i cultures, com a mínim, durant mil·lennis.

Al principi jo recorria molt a la tradició cristiana, a la història europea, i també a moviments com ara els dels drets civils i de les víctimes dels Estats Units, però també

als moviments pels drets dels presos i les mediacions comunitàries. Però quan vaig començar a impartir classes al Center for Justice and Peacebuilding, vaig veure que aquestes idees ressonaven entre els meus alumnes universitaris internacionals, que les vinculaven a les seves pròpies històries, cultures i tradicions religioses. Hi ha tantes arrels que és impossible resumir-les aquí!

El 1996 va publicar *Doing Life*, un àlbum de retrats de persones condemnades a cadena perpètua a Pennsilvània sense possibilitat de llibertat condicional. Amb aquesta obra i amb altres com *Transcending* ha volgut humanitzar les persones mitjançant entrevistes i fotografies perquè poguéssim observar-les i sentir-les sense deixar-nos endur pels estereotips. Com explicaria aquesta experiència amb una lent restaurativa? Com ha contribuït la fotografia en la seva concepció de la justícia restaurativa, i viceversa?

El diàleg és un concepte intrínsec de la justícia restaurativa i jo entenc aquesta idea com una invitació perquè les comunitats encetin un diàleg sobre qui som, sobre els valors i tradicions que tenim i sobre les nostres necessitats. La justícia restaurativa també reconeix el valor terapèutic i relacional de la narrativa i dels relats.

Els projectes fotogràfics i les entrevistes que he fet tenen com a finalitat aconseguir que les persones —tant és si són les víctimes, els agressors o i fins i tot els propietaris d'una camioneta, com apareix al meu llibre *Pickups: A Love Story*)— es puguin presentar de manera respectuosa i expliquin la seva història a una persona que no els coneix de res ni sap res de la seva situació. He intentat abordar aquests projectes amb els mateixos valors que promoc per a la justícia restaurativa: el respecte, la responsabilitat i les relacions interpersonals. La raó de ser és la mateixa que persegueixo amb el meu treball sobre la justícia restaurativa; és a dir, fomentar la reflexió i el diàleg mitjançant una conversa amb persones reals i no pas a través de símbols o estereotips.

**“El diàleg és intrínsec a la justícia restaurativa.
Es reconeix el valor terapèutic i relacional de la**

narrativa i dels relats”

Des d'una perspectiva “restaurativa”, he comprovat que la fotografia ens pot ajudar a reconèixer-nos els uns als altres com a persones, a crear vincles, i fins i tot pot fer que les persones fotografiades tinguin una perspectiva més profunda de qui són. Tal com passa amb els processos de la justícia restaurativa, aquestes experiències fotogràfiques representen, en el millor dels casos, una col·laboració entre el fotògraf i la persona fotografiada. Estic convençut —i així ho afirmen els estudis— que la comunicació és més eficaç quan les paraules es connecten amb imatges.

Vint-i-cinc anys després, amb *Still Doing Fine* (2022), va tornar a visitar molts dels mateixos protagonistes fotografiats amb la mateixa posa. Quin era l'objectiu d'aquest projecte?

Tenia moltes ganes de saber què havia passat amb totes aquestes persones, com ho portaven, com havien canviat o no i què havien après vint-i-cinc anys després d'haver parlat per últim cop. M'agrada molt explorar com canviem i com seguim igual visualment i psicològicament a mesura que ens fem grans. Aquestes visites també m'han permès recuperar antigues amistats i coneguts, parlar sobre les qüestions que ens interpel·len i, finalment, representar-los amb una posa semblant a la dels retrats originals.

Quan els vaig tornar a visitar, no m'imaginava que d'aquí sortiria un llibre. Però gràcies a la complicitat de la meva amiga Barb Toews, i al suport incondicional de l'editor, vàrem poder donar forma a un llibre que ajuda a humanitzar les persones condemnades a cadena perpètua. La idea era que això contribuís a entendre com afronten la seva situació i facilitar un diàleg sobre les polítiques carceràries. Una cosa que em va emocionar és que el primer seminari online sobre el llibre el va patrocinar un despatx de representants de víctimes i que es presentessin les veus i fotografies dels meus llibres, tant del de presos condemnats a cadena perpètua com del de víctimes.

El record més emocionant que en tinc d'aquests dos llibres, és que qualsevol pot trobar la manera d'emergir i d'aflorar en circumstàncies summament difícils. L'esperança és cabdal.

“L'objectiu d'una pràctica restaurativa no implica necessàriament el perdó, això és una decisió individual dels protagonistes”

En aquest monogràfic reflexionem sobre la relació que hi ha (o que hi hauria d'haver) entre pau, seguretat i justícia. Què li sembla aquesta intersecció?

La justícia restaurativa és, essencialment, un plantejament de la construcció de pau aplicat a la justícia. Els meus antics companys del Center for Justice and Peacebuilding, la Lisa Schirch i Barry Hart, han escrit sobre com la construcció de pau és primordial per a la seguretat, i com la justícia restaurativa i la gestió del trauma hi juguen un paper important. De fet, al Center for Justice and Peacebuilding entenem la construcció de pau com una roda que està formada per diferents "radis", com la gestió de traumes, la transformació de conflictes, la justícia restaurativa i també el desenvolupament comunitari i organitzatiu.

La construcció de pau es basa en la creació i manteniment de relacions positives, però també en la seva reparació quan aquestes es trenquen o es veuen amenaçades. La justícia restaurativa és una filosofia, un conjunt de principis i valors que ens serveixen de guia per afrontar moltes situacions, fins i tot quan no podem dur a terme un procés completament restauratiu o quan no hi ha cap "programa". Com sempre he defensat, es tracta d'una "lent" a través de la qual podem decidir com volem viure en comunitat en una xarxa de relacions sanes.

Aquesta entrevista ha estat traduïda de la versió original, en anglès.

Fotografia

Howard Zehr.